FILIP AMOS-RUBE

NINSKE CRKVE U DOKUMENTIMA IZ GODINE 1579. I 1603.

I

Prilikom 900. godišnjice povelje hrvatskog kralja Krešimira poznate pod imenom »Mare nostrum«, a izdane g. 1069. u starodrevnom Ninu, taj grad će naši stručnjaci obraditi iz različitih vidova, obuhvaćajući pri tome veći ili manji period njegove burne prošlosti. Međutim smatramo da će slika toga grada biti mnogo jasnija, ako se za 380 odnosno za 366 godina povratimo u prošlost i pogledamo kakav je u tim godinama izgledao grad Nin, njegove crkve i ustanove, u kakvu je stanju bila njegova biskupija, kako je naime to sve izgledalo nekoliko godina iza sudbonosnog paleža i rušenja Nina u turskom ratu 1570. godine, od kojeg se udarca Nin nije nikada više oporavio. To nam omogućuju dvije apostolske vizitacije i to Augustina Valiera iz g. 1579. i Michiela Priulija iz g. 1603.

Kako su te vizitacije nastale? Iza Tridentinskog sabora (1543—1563) Sveta stolica je u sve biskupije katoličke crkve slala svoje posebne izaslanike, koji su imali dužnost ne samo da što temeljitije provedu postridentinsku reformu nego i da dođu u neposredni dodir sa svim crkvenim osobama, ustanovama, crkvama, oltarima, te da mu o svemu tome podastru što podrobniji izvještaj. Prvu takvu postridentinsku vizitaciju u mletačkoj Dalmaciji, pa time i u ninskoj biskupiji, obavio je g. 1579. Augustin Valier, biskup talijanskog grada Verone, koji je Nin i njegovu biskupiju obišao i sve opisao i to djelomično on sam, a djelomično njegov vizitator foraneus u vrijeme od 21. ožujka do 24. svibnja g. 1579. Njegov rukopisni izvještaj o ninskoj biskupiji sastoji se od 20 folija, odnosno 40 stranica s posebnom paginacijom, i koji se danas čuva u Tajnom vatikanskom arhivu.[1]

[1] Tajni vatikanski arhiv, 29, 53, Valierova apostolska vizitacija iz g. 1579. Biskupija ninska, fol. 1r—20v.; I. Vitezić, La prima visitta apostolica postridentina in Dalmazia (nell'anno 1579); Rim 1957.; Amos-Rube Filipi, Samostan i crkva sv. Marije u Zadru prema dokumentima iz g. 1579. i 1603, Radovi IJAZU u Zadru, Zadar 1968, sv. 13—14, str. 231—235.

Drugu postkoncilsku vizitaciju mlet. Dalmacije pa i ninske biskupije obavio je g. 1603. biskup Vičence Michiel Priuli, koji je uz pomoć svog vizitatora foraneusa Francisca Grosonija obišao ninsku biskupiju od 3. do 20. svibnja spomenute godine i napisao još obilatiji izvještaj koji obuhvaća 43r folija ili 89 stranica, sa svojom posebnom paginacijom, koja se danas čuva u Vatikanskoj biblioteci.[2]

U vjerodostojnost tih dvaju dokumenata ne možemo ni najmanje sumnjati, jer su vizitatorovi specijalni kancelari odmah istog časa bilježili sve što su oni vidjeli, čuli ili naredili (testes de visu et auditu). Prema tome to su primarni izvori, to su izvori prve ruke, pa su stoga posve vjerodostojni.[3]

Da bi što bolje razumjeli teško stanje pojedinih ninskih sakralnih građevina, koje ćemo u ovoj radnji iznijeti, najprije ćemo prikazati kako su Nin i njegovo područje za vrijeme obje vizitacije bili potpuno opustošeni, i tek iza toga ćemo iznijeti najglavnije od onoga što nam vizitatori donose o ninskim crkvama, koje ćemo podijeliti u tri skupine: u ninske crkve u užem smislu (grad), zatim u širem (poljske crkve) i napokon u najširem smislu (u vangradskim župama). Pod nazivom »ninske crkve« uzet ćemo ne samo 11 gradskih, nego i 17 poljskih kao i 11 u vangradskim župama, jer su sve one bile usko povezane s gradom Ninom.

Donijet ćemo mnogo podataka o katedrali, o crkvama sv. Križa, sv. Ambrozija, sv. Nikole itd., a što je najvrednije vizitator Priuli nam je tačno označio mjesto na kome treba tražiti temelje Višeslavova baptisterija, za kojim su arheolozi punih 60 godina uzalud tragali. Neke crkve ćemo tačno ubicirati, nekojima tačnije označiti mjesto na kome su se dizale. Donijet ćemo više podataka o kapelama za koje se jedva znalo da su postojale, a i podatke o nekoliko do sada sasvim nepoznatih crkava.

Pri označavanju sakralnih građevina vizitatori nisu pravili razlike između velikih crkava i malenih poljskih kapela, nego su sve nazivali »ecclesia«. Međutim, nekoje od njih u vangradskim župama, pa i u gradu, a osobito poljske, bile su upravo minijaturne crkve ili kapele.

U poglavlju »Razne ustanove i osobe« najprije ćemo govoriti o obnovi biskupskog doma u Ninu, o osnutku javne niže gimnazije, koja je vrlo kratko djelovala, zatim o uzurpiranoj zgradi hospitala, o veoma siromašnom arhivskom i knjižnom fondu, o brojnom ninskom kleru koji je u znatnoj mjeri, poput građana, zbog rata napustio grad, i napokon o gradskim i vangradskim bratovštinama a na kraju o hrvatskom jeziku i glagoljici u crkvama grada i biskupije.

U našim smo vizitacijama naišli na podatke o našem zadarskom pjesniku Jurju Barakoviću, kojega g. 1603. susrećemo u Novigradu,

[2] Vatikanska biblioteka, Armadium VII, vol. 100, Priulijeva apostolska vizitacija iz g. 1603. Ninska biskupija, fol. 1r—45r.

[3] Filipi, Samostan i crkva sv. Marije u Zadru . . ., str. 235.

gdje već 20 godina obavlja službu župnika, pa je kao takav veoma uredno vodio glagoljsku župsku maticu, koje su mu, dok je ležao bolestan, odnijeli Turci.[4]

O svim navedenim pitanjima ćemo na temelju spomenutih dviju za naše krajeve veoma vrijednih vizitacija donijeti mnogo zanimljivih pojedinosti, koji će dobro poslužiti historičarima, ekonomistima. povjesničarima umjetnosti, a pogotovu arheolozima pri istraživanju ninskih sakralnih spomenika.

II. PUSTOŠ GRADA I NJEGOVA TERITORIJA

Da nam pri čitanju ove radnje bude što jasnija slika grada Nina u vrijeme naših dviju vizitacija, najprije ćemo uglavnom na temelju vizitatorovih izvještaja donijeti kako je izgledao grad Nin i njegov teritorij iza rata g. 1579, kako je naime bio zapaljen, porušen i devastiran i kako je gotovo sasvim ostao bez stanovnika.

Za vrijeme ciparskog rata između Venecije i Turaka grad Nin je bio sasvim uništen. Kad su naime mletački stratezi g. 1570. vidjeli da Turci sve više nadiru prema Ninu i da ga zbog dotrajalosti njegovih bedema neće moći obraniti, pa bi se Turci mogli u njemu ugnijezditi, naredili su građanima neka ga napuste, neka evakuiraju sve štogod mogu, pa neka ga zapale i poruše, što je i učinjeno. A kad su nadošli Turci, oni su uništili i ono malo što je ostalo.[5]

Valier naprotiv g. 1579. kaže da su cijeli grad Nin u prošlom ratu zapalili Turci, a Priuli za neke crkve kaže da su zapaljene i porušene po naredbi mletačkih vlasti, a za neke da su ih zapalili odnosno porušili Turci. U svakom slučaju vidimo da je tom zgodom uništen sav grad, sve njegove stambene zgrade, hospital, kanonička kuća i biskupski dom kao i sve crkve. Taj nekad veliki i lijepi grad pretvorio se u garište, pretvorio se u pravom smislu riječi u prah i pepeo. Postao je bjedniji od ijednog sela. Jasno je da su ga napustili svi njegovi građani, u koliko nisu izginuli, a da se u najvećem dijelu nisu više povratili. Iza toga su iz zadarsko-ninskog zaleđa nadolazili novi stanovnici, pastiri i zemljoradnici, bježeći pred osmanlijskom tiranijom, i u gradu Ninu improvizirali nove nastambe zidajući kućice u suho i pokrivali ih slamom.

To nam potvrđuje i generalni providur za Dalmaciju Ferigo Neni, koji u svom izvještaju od 10. prosinca 1591. god. javlja u Mletke između ostalog i ovo: Građanstvo se Nina sastoji od 600—700 zemljoradnika, a u gradu postoje samo tri kuće uzidane u živo i to malene, a sve ostalo su kolibe u suhozidu, bez vapna, pokrivene slamom«, pa je i on poput ostalih mletačkih izvjestitelja predložio neka se grad

[4] Vatikanska biblioteka, Priuli, fol. 23v.

[5] F. Bianchi, Fasti di Zara, Zadar 1888, str. 77; Isti, Zara christiana II, Zadar 1879, str. 220.

Nin ponovo sravna sa zemljom, da se u njemu ne ugnijezde Turci.[6] Ponovno je bio zapaljen g. 1646. U dokumentima De Grassis čitamo da g. 1675, a to je 29 godina iza drugog uništenja grada. »..u Dalmaciji nema bjednijeg grada od Nina, u kojem ima samo 5 kuća pod kupama, a ostalih 50 je pod slamom.«[7] Jednako bijedno stanje grada Nina je bilo iza prvog kao i iza drugog njegova dirigiranog uništenja.

U Ninu je g. 1579. bar nominalno postojao veliki broj crkvenog osoblja. Bio je biskup sa tri dostojanstvenika i 12, odnosno 10 kanonika i još nekoliko svećenika, ali još i te godine se veći dio nije vratio iz zbjega. Raspršili se kojekuda. Jedan je postao rapski biskup, drugi se nastanili u Istri, Padovi, Rimu, Apuliji, Zadru, Korčuli itd, a biskup naslijednik velikog Grgura i »episcoporum croatensium« nije mogao stanovati u svojoj rezidenciji u Ninu, jer je njegov dom bio porušen. Prema izvještaju Priulija g. 1603. ima već 100, odnosno 130 godina da boravi u Zadru. Biskupski dom je iza g. 1579. bio obnovljen, ali su biskupi i dalje residirali u Zadru zbog nezdrava podneblja, a i zato jer se ne pristoji da on boravi gdje »pauci illi habitatores sunt homines humili generis«.[8]

Vizitatori nam kažu da u Ninu nema ništa gradskog: nema ljekara ni ljekarne, nema tiskare ni knjižare, nema sjemeništa, arhiva ni hospitala, u crkvama nema orgulja, ni notalnih knjiga ni pjevanja.

Jednaka pustoš je zavladala pri zadnjem ratu i na ninskom teritoriju, u ninskoj biskupiji, koja se g. 1579. sastojala od samih 7 župa. One su se nalazile pod suverenitetom triju država: jedna je bila pod vlašću nadvojvode Karla, tri pod mletačkom vlašću, a tri na turskom teritoriju.[9] I to nam govori kako je bilo preteško stanje u biskupiji. Sve pučanstvo je iz tih sela za vrijeme rata iselilo, a na njihova imanja i u njihova naselja doselili su bjegunci pred Turcima i tu se stalno naselili. Kar budemo na temelju Priulijeva izvještaja iz g. 1603. govorili o spomenutim župama, vidjet ćemo da su u većem dijelu tih naselja stanovnici potpuno novi: oni u Zatonu i obližnjim Zlošanima doselili su se pred nekoliko godina iz Morlakije (u zadarskim Kotarima), u Vrsi su došli (valjda iz istih krajeva) natrag 4 godine, u Ražanac ima 6 godina, a u Poljica prošle (1602) godine. Glavnina je stanovnika tek nadošla. Možda se je iza rata vratio i po koji starosjedilac, ali i on se je brzo utopio u moru došljaka, tako da je stara tradicija potpuno prekinuta. Zato u tim krajevima ima veoma malen broj starih toponima. Nije ih tko imao prenijeti na došljake. Kontinuitet je sasvim prekinut.

[6] G. Novak, Commissiones et relationes Venetae, sv. 48, Zagreb 1966, str. 29, 12.

[7] Župski ured sv. Stošije u Zadru, »Monumenta Ecclesiae Cathedralis Nonae ex antiquis et recentioribus etiam Scripturis et documentis canonice et in forma probanti Decerpta Ab Illustrissimo, et Reverendissimo Domino Francesco de Grassis eiusdem Cathedralis Rpiscopo, Anno Domini MDCLXXV«, str. 390. Unaprijed: Monumenta ... de Grassis.

[8] Tajni vat. arhiv, Valier, fol. 11r.

[9] Tajni vat. arhiv, Valier, fol. 11v.

Na tom poljoprivredno bogatom području vizitator Priuli je 24 godine iz turskog rata susreo veoma malen broj stanovnika. Svih sedam župa skupa s Poljicima brojilo je samo 1260 duša, a grad Nin samo 600 do 700 »građana«. To bijedno demografsko stanje će nam najbolje prikazati slijedeća tabla:

Broj stanovnika u ninskoj biskupiji:

Selo ili grad	Ognjišta	Od pričesti	Svih
Vir	27	80	130
Privlaka	20	86	200
Zaton i Zlošane	30	90	120
Vrsi	16	70	100
Ražanac	22	60	150
Posedarje	35	60	100
Novigrad	160	240	400
Poljica	20	40	60
Ukupno	330	726	1260
Grad Nin	?	400	650
Ukupno cijela biskupija	330	1126	1910

Ti brojevi su zaokruženi i izrečeni onako od oka, ali ipak možemo, biti sigurni da su bar aproksimativni, pa nam i u takvoj formi veoma mnogo govore. Vidi se da su ljudi veoma nerado živjeli na granici, vječno na frontu, u pogibelji za imanje, stoku i za goli život, pa su selili dalje od granice. Pošto su npr. crkvice Smaknuća sv. Ivana Krstitelja i Gospe od Snijega u Krnezama bile uz samu granicu, ninski je arhiđakon I. Parenci g. 1603. njihove beneficije tj. obradive površine unajmio za dva mletačka stara[10] kukuruza Morlacima, koji su prije živjeli pod turskom vlašću, a sada su se nastanili u Ninu.[11] Ljudi su, naime, bježali što dalje od graničnih područja.

U iznesenom broju pučanstva Nina i teritorija bio je veoma mali broj muškaraca sposobnih za rad, jer su ili izginuli ili su bili pod oružjem, pa preostali nisu bili u stanju obrađivati sve veoma bogate površine Nina i njegova teritorija. Obrađivali su tek neznatan dio, a ostalo je ležalo kao ledina. To je bilo na veliku štetu ne samo zemljoradnika nego i građana, ustanova, crkve i svećenstva. Presušili su gotovo svi izvori njihovih prihoda. To je veoma negativno djelovalo na obnovu grada, a možda je to bio i najglavniji razlog da se Nin nije ponovo podigao. Došljaci su se kasnije naselili u neposrednoj blizini obradivih površina i tako formirali veća naselja izvan grada, a Nin je zaostao i nije se ni do današnjih dana obnovio, niti je

[10] Mletački star je iznosio 83 l, Madirazza, Storia e costituzione dei Comuni Dalmati, Split 1911, str. 433.
[11] Vat. bibl. Priuli, fol. 12r.

svojim brojem uspio nadmašiti neka obližnja sela. Međutim, Nin se je, valjda zbog svoje nekadanje velike slave, i dalje nazivao a i danas se naziva »grad«.

Sada da vidimo kako su u ratu g. 1570. prošle crkve Nina i njegova teritorija i u kakvu su ih stanju zatekli vizitatori. U gradu su našli 11 crkava i baptisterij, koje su sve u ratu ostale bez krova, a požaru je odolio samo svodasti krov crkvice sv. Križa, svodovi triju kapela ili apsida u tri ninske crkve, a valjda i svodasti krov baptisterija. Iza rata je pokrivena i donekle osposobljena samo katedrala, tj. današnja župska crkva i crkva sv. Ivana Evanđeliste. Od 11 gradskih crkava 8 ih je g. 1579. vizitator našao bez krova, a 4 i bez zidova. Obišli su i 17 poljskih crkvica i svih 17 našli bez krova, većinu bez vrata, a 6 ih nije imalo ni zidove, pa je vizitator naredio da se na tim mjestima postave kameni križevi, nek se vidi da je tu nekoć bila crkva. Stradalo je i većina crkava u vangradskim župama, a požaru je odolila crkva sv. Nikole između Nina i Zatona, jer je bila presvođena.

Posebno ćemo govoriti o svim crkvama Nina i njegova teritorija ali ovdje ćemo iz te obrade zbog preglednosti donijeti u kakvu su ih stanju zatekli vizitatori, pak će nam se iza toga sam po sebi nametnuti zaključak, da su ne samo crkve nego i sve stambene kao i sve ostale zgrade Nina i biskupije bile u sličnu, ako li ne i u gorem stanju.

PUSTOŠ NINSKIH CRKAVA

Broj	Crkva	Gdje	Godina	U kakvu stanju
			Crkve grada Nina	
1.	Katedrala	Nin	1579.	Ima krov i vrata. Upotrebljiva.
2.	Baptisterij	Nin	1579.	Ima krov, jer je svod odolio požaru.
3.	Sv. Križ	Nin	1579.	Ima krov jer je svod odolio požaru.
4.	Sv. Ambroz	Nin	1579.	Zapalili Turci. Bez krova osim presvođene oltarne kapele.
5.	Sv. Marija (Marcela)	Nin	1579. 1579.	Bez krova, a g. 1603. i bez zidova. Zapaljena i sva porušena. Samo nad oltarom kupe.
6.	Sv. Ivan Kr.	Nin	1603.	Crkva i samostan porušeni jer je pokraj gradske kule.
7.	Sv. Ivan Ev.	Nin	1579.	Zapalili Turci, a nedavno popravio Š. Mazzarelli.
8.	Sv. Mihovil	Nin	1579.	Zapaljena, bez krova i vrata.
9.	Sv. Kate	Nin	1579.	Porušena sva osim pročeljnog zida. Godine 1603. bez krova.
10.	Sv. Ante Opat	Nin	1603.	U ratu porušena. Bez krova i vrata.
11.	Sv. Duh	Nin	1579.	Bez krova i oltara, a 1603. ima krov.
12.	Sv. Marko	Nin	1063.	Bez vrata i krova osim presvođene kapele.

Broj	Crkva	Gdje	Godina	U kakvu stanju
		Poljske izvangradske crkve		
1.	Sv. Margarita	Izvan ist. mosta	1603.	U ratu naredbom vlasti do temelja porušena.
2.	Sv. Lovre	Vrsi	1603.	Bez krova i vrata.
3.	Sv. Toma	?	1603.	Presvođena, a ipak bez krova.
4.	Smaknuće sv. Ivana Kr.	Krneze	1603.	Porušili Turci. Bez krova.
5.	Gospa od snijega	Krneze	1063.	Bez krova, vrata i oltara.
6.	Sv. Juraj	Klanice	1603.	U ratu porušena naredbom rektora. Bez krova.
7.	Sv. Sergij i Bah	Stražica	1603.	Porušena, bez zidova.
8.	Sv. Zuzma i Damjana	Novoselci	1603.	Do temelja porušena.
9.	Sv. Martin	Maorac	1603.	Bez krova i vrata.
10.	Sv. Grgur	Izvan ist. vrata	1603.	Sva porušena osim pobočnih zidova
11.	Sv. Matej	Klanice	1603.	Po naredbi vlasti srušena do temelja.
12.	Sv. Barbara	Privlaka	1603.	Porušena, bez krova i vrata.
13.	Sv. Kata	Privlaka	1603.	Bez krova, vrata i oltara.
14.	Sv. Krstofor	Zapad grada	1603.	Ne vide se ni temelji.
15.	Sv. Andrija	Zaton	1603.	Sasvim porušena. Postaviti križ za znak crkve.
16.	Sv. Petar	Privlaka	1603.	Bez krova i vrata.
17.	Gospa od Zečeva	O. Zečevo	1603.	Zidovi sasvim porušeni osim svodaste oltarne kapele.
		Crkve u vangradskim župama		
1.	Sv. Ivan Kr.	Vir	1579.	Ispravna, jer je dalje od turske granice.
2.	Sv. Vid	Privlaka	1603.	Pokrivena. Župska.
3.	Sv. Marija	Privlaka	1603.	Upotrebljiva. Nedavno podignuta.
4.	Sv. Nikola	Zaton	1603	Svodasti krov odolio požaru.
5.	Sv. Mihovil	Vrsi	1603.	Bez krova i vrata. Župska.
6.	Sv. Jakov	Vrsi	1603.	Pokrivena slamom.
7.	Sv. Jerolim	Ražanac	1603.	Pokrivena slamom.
8.	Sv. Marija Magdalena	Posedarje	1603.	Bura odnijela krov. Bez vrata.
9.	Sv. Kata	Novigrad	1603.	Bez krova osim presvođene kapele. U ratu srušena crkva i samostan.
10.	Mala Gospa	Novigrad	1603.	Pokrivena i upotrebljiva.
11.	Sv. Barbara	Novigrad	1603.	Upotrebljiva, jer je u tvrđavi.

III. CRKVE U GRADU NINU

1. Katedrala Sv. Anselma

Na mjestu današnje župske crkve nekoć je vrlo vjerojatno postojala starokršćanska bazilika, a u vrijeme hrvatskih narodnih vladara kao i u kasnijim vijekovima ninska katedrala, koja je nekoliko puta pri paležu i rušenju Nina doživjela sudbinu ostalih gradskih građevina. Pri svakom obnavljanju mijenjala je svoj izgled, tako da od stare katedrale do danas nije ostalo gotovo ništa.[12]

1579. Apostolski vizitator je uz svečanu pratnju ušao u ninsku katedralu sv. Anselma poklonio se euharistiji, koja se čuva na pobočnom oltaru u piksidi od aurikalka. U crkvi su tri oltara: glavni veliki, zatim Presvetog Sakramenta i sv. Jakova. Svi dovoljno opskrbljeni. Uz katedralu je »capella honorifica s. Ambrosij« s jednim oltarom. Naređuje nek se kapela popravi, da joj krov bude uredan i da ne propušta vodu, a oltar neka bude dug 4 lakta, a širok dva i treba nabaviti sve što je potrebno da bi se na njemu moglo celebrirati.[13]

1603. Vizitator Michiel Priuli se dovezao na triremi, iskrcao se milju daleko od grada, gdje ga je dočekao ninski biskup Blaž Mandevio, rektor i sav puk, pa je na konju došao do grada, u koji je ušao svečano pod baldakinom. Uveden je u katedralu sv. Anselma i poklonio se euharistiji koja se čuva u drvenom tabernakulu, na pozlaćenu velikom oltaru u dvije piskside, jedna od kositra, a druga srebrna. Naredio je nek se prva zamijeni boljom, a srebrna pozlati. Osim toga nek se nabavi malena piksida za pričest bolesnika, koja nek se čuva skupa s kaležima. Na velikom oltaru se nalaze ove

r e l i k v i j e:

1. Stari oduži kovčežić s poklopcem s kostima sv. Anselma i sv. Ambroza,
2. Sličan kovčežić s moćima,
3. Kvadratni povisok kovčežić s kostima podlaktice (»brachia«),[14]
4. Kvadratni povisok kovčežić s kostima podlaktice (»brachia«),[15]
5. Noga,
6. Dvije srebrne »spatulae«,[16]
7. i 8. Dva druga malena kovčežića,[17]

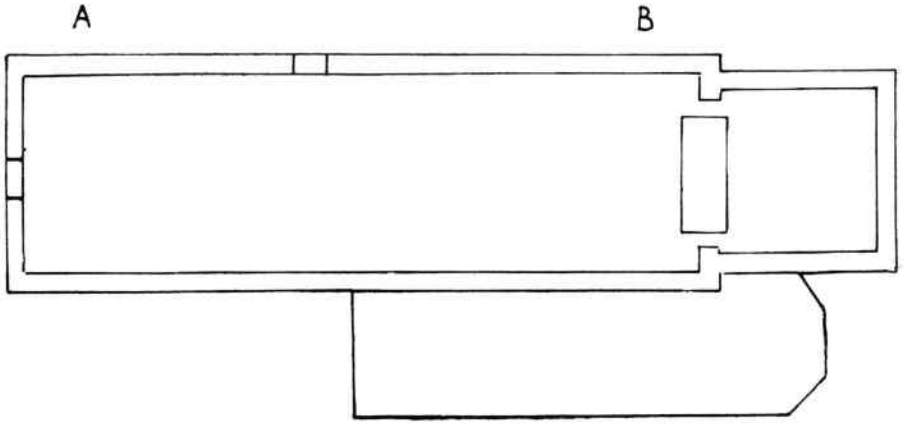
[12] J. Belošević, Nin u srednjem vijeku, Nin, Problemi arheoloških istraživanja, Zadar 1968, str. 58; Bianchi, Zara christiana II, Zadar 1879, str. 244.
[13] Tajni vat. arhiv, Valier, fol. 1v.
[14] Ovaj moćnik postoji i danas.
[15] Ovaj moćnik postoji i danas.
[16] Taj relikvijar postoji i danas.
[17] Ovaj moćnik postoji i danas.

9. U pozadini oltara je duži kovčežić s gvozdenom rešetkom u kojem je tijelo sv. Marcele.[18]

Za moćnike pod br. 3, 4, 5 i 6 izričito kaže da su srebrni. Priuli naređuje nek se dio oltara na kome leže kovčežići, kao i onaj na kome su relikvije, obloži svilenom tkaninom. Jedan ključ koji zatvara tijelo sv. Marcele drži pretor (načelnik grada), drugi je »penes clarissimum ptūm«, a treći kod crkovinara.

Priuli je pohodio i krstionicu, o kojoj ćemo posebno govoriti.

U crkvi su postojala 4 oltara i peti u kapeli.

Tlocrt ninske katedrale. Položaj gdje je Jelić tražio baptisterij (A) i položaj gdje ga treba tražiti (B).

1. Veliki oltar sv. Anselma, na kojem su se, kako smo vidjeli, nalazile relikvije i svetohranište. Naredio je nek se smjesta gdje je na tom oltaru bio tabarnakul ukloni slika »pietatis« i postavi križ. Govoreći na drugom mjestu o velikom oltaru kaže da je nad svetohraništem vidio nepravilno postavljen leptir »ad pileū« s golim i drugim nedozvoljenim svjetskim slikama (»reperit supre tabernaculum papilionem annequum ad pileum cum figuris veneris et alijs illicitis et profanis«). Naredio je nek se smjesta ukloni pileum, a leptir na tabernakulu poravna. Na oltaru ponedjeljkom selebrira kaptol prema ostav

[18] Ovaj moćnik postoji i danas. Ovdje ćemo donijeti originalni latinski tekst o ninskim relikvijarima:

»His expletis visitavit reliquias sanctorum in altari maiori existentes, que in capsula oblunga argento coperta vetusta cum ossibus s. Anselmi et s. Ambrosij. Item in alia capsula simili sunt reliquiae, in alia parva due capsulae quadratae altiores duo bracchia, pes, due spatulae, omnes ex argento cum duabus aliis capsulis parvis. In omnibus adsunt reliquiae prout fuit dicta s. Anselmi et s. Ambrosij. In altari a parte posteriori adest capsula oblonga cum crate ferrea, in qua reperitur corpus Sanctae Marcellae.« — Vat. biblioteka, Priuli, fol. 1v, i 2r.

štini Jure Cipkovića, koji je kaptolu ostavio 40 dukata. Naredio je nek se nabavi sve potrebno za oltar i nek se postavi decentan kor sa sjedalima za kanonike i nek se paviment crkve zbog vlage pokrije pločama (»ex tabulato«). Osim toga »ad oculum« pročeljnog zida treba postaviti staklo, a na druge prozore metnuti bar laneno platno, da ne ulaze lastavice.

2. Oltar sv. Roka posjeduje 3 gonjala zemlje s obligacijom da se celebrira jednom mjesečno. Nek se postavi supracoelum, križ, svijećnjaci i palium od dasaka.

3. Oltar Navještenja BDM je drven, pa se na njemu zabranjuje svako celebriranje dok se ne postavi kamena mensa. Nek se nabave potrepštine kao kod oltara sv. Roka.

4. Oltar sv. Katarine. Na njemu se zbog beneficija celebrira četvrtkom, što sada obavlja Petar Rutošević. Ne smije se ni na njemu celebrirati dok se ne postavi kamena mensa i oltar uredi kao onaj sv. Roka.

5. Kapela sv. Ambrozija nalazi se izvan crkve. U njoj je neposvećen, pomičan i indecentan oltar, pa se stoga ima nabaviti novi propisane veličine s potrepštinama kao i za onaj sv. Roka. Na njemu se celebrira 2 puta sedmično i to kaptol, a arhiprezbiter na temelju beneficija Boecija Lancilaga, koji je ostavio crkvi 40 gonjala zemlje. Izvršioci njegove oporuke su Alojzij Benja, Tome i Bernardin Civaleli, Miho Roza i drugi zadarski plemići. Tu vidimo da nije nabavljen novi oltar propisne veličine, kako je g. 1579. naredio vizitator Valier. Sigurno je to bilo zobg siromaštva crkve. Priuli je osim toga naredio nek se kamena posuda za blagoslovljenu vodu, koja je izvan vrata kapele, postavi unutra.

Posjetio je sakristiju u kojoj je vidio 4 kaleža. Vidio je također i grobište, koje se nalazi izvan crkve (»vidit cemeterium extra ecclesiam«), u koje je sa svih strana slobodan ulaz. Stoga neka se obzida.[19]

2. *Višeslavova krstionica*

Godine 1746. pronađena je u Ninu poznata Višeslavova četverostrana krstionica, koja se danas čuva u Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu kao jedan od najvrednijih njegovih eksponata. Za položajem na kome je pronađena mnogo se tragalo, ali bez ikakva uspjeha. Luka Jelić je g. 1910. kopao s gornje strane prednjeg dijela današnje šupske crkve i izjavio da je pronašao temelje starohrvatskog baptisterija, u kome je po srijedi bio smješten Višeslavov kladenac. Međutim, provjeravajući taj Jelićev nalaz, Mate Suić i Melhior Perinić su g. 1960. sondirali na istom mjestu, ali baptisteriju ni traga.[20]

[19] Vat. bibl., Priuli, fol. 1r—3r.

[20] M. Suić-M. Perinić, Revizija iskapanja ninskog baptisterija, Diadora II. Zadar 1962. str. 317—320.

Međutim Priulijeva vizitacija iz g. 1603. rješava to pitanje, označujući tačno to mjesto na kojem treba tražiti temelje tog našeg vrijednog starohrvatskog spomenika.

1579. Obilazeći ninsku katedralu vizitator Valier kaže da je vidio krstionicu, koja se nalazi u staroj crkvenoj sakristiji, a sastoji se od velike kamene pokrivene posude (»Visum est Baptisterium quod est antiqua sacristia Ecclesiae et est vas magnum lapideum coopertum«).[21]

1603. Priuli pak pri viziti katedrale bilježi: »Pohodio je krstionicu u kapeli s lijeve strane velikog oltara, koju je našao u indecentnu stanju u obliku cisterne. Naredio je (nek se postavi) krstionica na otvoreno mjesto u crkvi, sa ciborijem u formi piramide prekrivenim platnom i nek se po srijedi umetne daska (polica) na kojoj će se čuvati sv. ulja. Dalje dodaje da je vidio 3 indecentne posudice sv. ulja, koje se čuvaju u zidu s lijeve strane velikog oltara.[22]

Jedan, dakle, kaže da se baptisterij nalazio u staroj crkvenoj sakristiji a drugi »u kapeli s lijeve strane velikog oltara«. Valier baptisterij naziva »stara sakristija«, jer je pri paležu Nina g. 1570. izgorio sav kompleks stolne crkve, a vatri je odolio samo baptisterij, koji je imao svodast krov. Kao prva pomoć poslije rata postavio se krov na katedralu, a baptisterij je neko vrijeme poslužio kao sakristija. Kad je kasnije osposobljena i sakristija, baptisterij je časovito nosio naziv »stara sakristija«.

Kad bi Priulijeve riječi »s lijeve strane«, »a parte sinistra altaris maioris«, označavale južnu donju stranu velikog oltara, onda bi se to odnosilo na položaj današnje kapele Gospe od Zečeva, ali one označuju protivnu gornju stranu velikog oltara, jer je Priuli uzimao lijevu ili desnu stranu gledajući prema velikom oltaru. I u drugim slučajevima susrećemo istu Priulijevu stilizaciju. Tako npr. kaže da se baptisterij župske crkve u Brbinju nalazi »a latere sinistro portae magnea«,[23] u Savru »a latere sinistro portae maioris«,[24] u Velom Ižu »prope portam magnam a latere sinistro«, a naprijed ćemo vidjeti kako je Priuli naredio nek se u crkvi u Viru krstionica postavi kod velikih vrata »a latere sinistro«.[25] U svim navedenim crkvama baptisterij se i danas nalazi na istom mjestu, tj. u uglu s lijeve strane ako gledamo s velikih vrata. Prema tome se i ninski baptisterij nalazio »a parte sinistra altaris maioris«, ako gledamo oltar s velikih vrata«.

[21] Tajni vat. arhiv, Valier, fol. 1v.

[22] Vat. bibl., Priuli, fol. 2r. — »Visitavit Baptisterium in quadam capella a parte sinistra amtaris maioris quod reperit indecens in modum cisterne. Ordinavit Baptisterium in Ecclesia in loco aperto cum ciborio pyramidato tela cooperto ac tabula dimidiato super quam conserventur sancra Olea usualia in capsula ex ligno nucis panno serico circumornata ab interiori parte et locum illum mandavit servari per santuario«.

[23] Vat. bibl., Priuli, Zadarska nadbiskupija, fol. 121r.

[24] Vat. bibl., Priuli, Zadarska nadbiskupija, fol. 116v.

[25] Vat. bibl., Priuli, Ninska biskupija, fol. 30r.

Vrata koja su iz katedrale vodila u baptisterij morala su se dakle nalaziti u blizini velikog oltara i to s njegove sjeverne burnje strane, pa prema tome temelje baptisterija treba tražiti s gornje strane velikog oltara, a to je nekoliko metara istočno od položaja na kome se je kopalo g. 1910. i 1960.

3. Crkvica Sv. Križa

Crkvica sv. Križa u Ninu je jedan od najljepših spomenika staro-hrvatskog graditeljstva sačuvana gotovo u neizmijenjenu obliku do danas. To je biser starog hrvatskog graditeljstva. Njezin tlocrt ima oblik grčkog križa. Dvije lađe (svaka 9 x 3 m), koje se po srijedi križaju presvođene su kubastim krovom. Na nadvratniku je natpis na kojem se spominje hrvatski župan Godečaj (ili Godežav) koji ju je dao sagraditi. Bianchi donosi da je iza g. 1697. služila kao oratorij ninskih knezova, kojima se palača dizala u blizini.[26]

1579. Valier donosi: Crkvica je pod patronatom ninskog kneza. Rektor je zadarski kanonik Mate Rodenić (Rodević). Crkvica ima neke posjede, od kojih je prije rata imala prihod do 80, a sada samo 5 dukata, od čega se ima celebrirati svakog blagdana. To obavlja Petar Momić, svećenik iz Nina, za 20 libara. Crkva je podignuta na način križa, a pokrivena je kamenim pločama. Na isti način i paviment. Zidovi su ožbukani malterom i obijeljeni (»Ecclesia est aedificata in modum crucis, tecta tegulis lapideis et lapidibus strata, parietibus cemento incrustatis et dealbatis«). Valier naređuje nek se postavi oltar većeg formata i opskrbi svim potrepštinama. Ima srebrni kalež, ali razbijen. Zvonce i kamena posuda za blagoslovljenu vodu doneseni su iz crkve sv. Ante.[27]

1603. Priuli kaže: Crkvica pripada upravi grada Nina (»quae est iuris Clarissimi Regiminis Nonae«), a dana je u zakup zadarskom primiceru Mati Detričiću. Prihod beneficija je oko 60 dukata i to prema urodu. Staru oltarnu sliku treba zamijeniti novom i za oltar nabaviti sve potrebno. Blagdanom celebrira ninski kanonik Julije Nosković, koji zato nema određen prihod. Naredio je nek se popravi krov, da ne propušta vodu, tkanina na prozorima preuredi (»et telas fenestris aptari«), a zidove kapele u kojoj je oltar treba ožbukati i obijeliti. Čitav inventar bio je ovaj: srebrni kalež s patenom, rimski misal, alba i bijela lanena planita. Nek se nabavi crvena i zelena od svile, zatim alba i škrinja ili ormar za crkveni pribor. Crkvica je ključem zatvorena. Nek se ostrani oltarčić iz druge kapele iste crkve, jer je gol i ne odgovara propisnoj formi.[28]

[26] Belošević, sp. dj., str. 59; I. Petricioli, Zadar, turistički vodič, Zadar 1962, str. 73; Bianchi, Zara christiana, str. 259—260.
[27] Tajni vat. arhiv, Valier, fol. 3r—3v.
[28] Vat. bibl., Priuli, fol. 5v—6r.

4. *Crkva i opatija sv. Ambroza*

S unutarnje strane istočnih gradskih vrata tik uz gradske bedeme danas se dižu zidovi crkve sv. Ambroza (21 x 8 m) iz 13. ili 14. st., kojoj je nedavno postavljen krov, a uz koju je bio benediktinski samostan. Ne možemo isključiti mogućnost da je ovaj samostan, uz onaj koji je polovicom IX st. nad Solinom podigao hrvatski knez Trpimir, bio vremenski drugi benediktinski samostan u hrvatskoj državi.[29]

1579. Valier donosi da je ova opatija beneficium simplex koji dodjeljuje biskup. Čitava crkva je zapaljena od Turaka u prošlom ratu, ali još nije popravljena. Vide se samo tragovi samostanskih zidova. Opat je don Jerolim Mazzarello, a nema nijednog monaha.[30]

1603. Za crkvu sv. Ambroza Priuli kaže da je u ratu porušena, da su joj zidovi čitavi, s vratima i ključem, ali je bez krova sva osim »capella altaris«. Oltar ima »Iconem antiquissimam«, dva gvozdena svijećnjaka »antiqua«, jednu planitu i rimski misal. Crkva je otvorena i ne može se celebrirati bez sablazni. Priuli naređuje nek se na oltaru ne celebrira prije nego se crkva pokrije crepovljem, očisti paviment, nabave dvije svilene planite, kalež i sve oltarne potrepštine. Dapače je naredio nek se sekvestrira opatijski prihod u slučaju ako se to ne izvrši. Ta opatija koja ima godišnji prihod od 116 dukata dana je u zakup Bernardu Tiraboscu, a opat je Aleksandar Comulis iz Splita, koji se nalazi u Rimu. To je onaj Aleksandar Komulović, koji je bio papinski poslanik na mnogim dvorovima, a u Rimu je štampao razne crkvene knjižice na hrvatskom jeziku.[31]

Priuli je naredio neka se napravi inventar opatije »in publica forma«. Opatiji pripada i crkvica sv. Andrije na obali u Zatonu, o kojoj će biti govora u poglavlju »Bratovštine Nina i vangradskih župa«, a pripadala joj je također i poljska crkvica na morskoj obali u Privlaci, o kojoj će biti govora u istom poglavlju o bratovštinama.[32]

5. *Bazilika sv. Marije (ili sv. Marcele)*

Ova crkva, koja je ležala na sjeverozapadnoj strani grada Nina, bila je najstarija (XI st.) i najveća ninska crkva sa dva reda mramornih stupova a po ostacima poligonalne apside i nekih kapitela iz VI st. reklo bi se da je bila podignuta nad ostacima neke starokršćanske građevine. Prvi put se spominje g. 1201. Uz nju se nalazio ženski benediktinski samostan u kojem je živjelo i do 86 koludrica, a spominje se g. 1274. U njemu su bile smještene i sestre dominikanke,

[29] Bianchi, Zara christiana, str. 253—255; Belošević, sp. dj., str. 58. i Tab. XLII, 2; I. Ostojić, Benediktinci u Hrvatskoj I, Split 1963, str. 100—103.

[30] Tajni vat. arhiv, Valier, fol. 2v.

[31] Karlo Horvat, Glagoljaši u Dalmaciji početkom 17. vijeka tj. godine 1602—1603, Starine sv. 33, str. 561.

[32] Vat. bibl., Priuli, fol. 4v.

[33] Bianchi, Zara christiana, str. 256—259; Ostojić, sp. dj., str. 112—116. i slika: Belošević, sp. dj., str. 59.

pa se je samostan i po njima nazivao. U bazilici je bilo smješteno tijelo sv. Marcele, pa se je neko vrijeme imenovala i »Crkva sv. Marcele«.[33]

1579. Valier za crkvu sv. Marije kaže da je beneficium collationis ordinarij, da je bila zapaljena, pa je bez krova, zidovi joj strše, a oltar joj je gol. Ima vrata koja se dobro zatvaraju. Rektor crkve je dr Juraj Matoković, ninski arhiprezbiter. Posjeduje nekoliko čestica zemlje, od kojih ima prihod od tri dukata, ali bez ikakve obligacije. Na drugom mjestu govoreći o istoj crkvi pod imenom s. Marcele kaže da je to crkva koludrica, koje su prešle u Zadar. Crkva je dosta prostrana (»satis ampla«), a sada je u ruševinama.[34]

1603. Priuli je posjetio mjesto na kome je nekoć bila koludrička crkva sv. Marcele. One su odlukom svog starješinstva prešle u Zadar, gdje stanuju također u crkvi sv. Marcele. Naređuje nek se na spomenutom mjestu postavi kameni stup s križem na vrhu, da se vidi da je tu bila crkva.[35]

6. Crkva sv. Ivana Krstitelja

Na gornjoj strani grada Nina nekoć se nalazila crkva sv. Ivana Krstitelja s dominikanskim samostanom, koja prema Bianchiju potječe iz 10. st. Crkva i samostan su g. 1646. pri paležu grada sasvim uništeni. Godine 1676. je ponovno crkva podignuta od koje je do danas ostala samo kapela. Na prostoru crkve i samostana danas se nalazi ninsko groblje.[36] U crkvi je pronađena nadgrobna ploča iz prijelaza iz 14. u 15. st., »na kojoj je relijefno prikazan lik sredovjekovnog oklopnika. Ploča je danas jedini poznati primjerak takve vrste spomenika u Dalmaciji iz tog vremena«.[37]

1579. Crkva (a valjda i samostan) je u prošlom turskom ratu zapaljena i sva porušena, a sada se nad oltarom nalazi krov sa crepovljem, tako da je prednji dio crkve otkriven. Valier je naredio neka se na oltar postavi stara ikona i opskrbi svim potrepštinama. U crkvi je bratovština pod nazivom »misericordiae«. Posjeduje neke zemlje, a svećenik fra Anđeo stanuje u nekoj kućici.[38]

1603. i Priuli je vidio samo kapelu, a crkva i samostan su porušeni u ratu s Turcima, jer su se nalazili u blizini »arcis et turris«. Upravo se spremaju na obnovu crkve. Nema euharistije, jer je crkva otvorena. Tu je prior pater Placid iz Splita sa 2 momka.

Veliki oltar sv. Ivana Krstitelja s decentnom ikonom nije konsekriran, pa se celebrira na malenom pomičnom. Naredio je nek se nabavi križ, a poslije popravka crkve nek se nabave i ostale potrepštine.

[34] Tajni vat. arhiv, Valier, fol. 3v, 4r, 4v.
[35] Vat. bibl., Priuli, fol. 8r.
[36] Bianchi, Zara christiana, str. 250—263.
[37] Belošević, sp. dj., str. 61.
[38] Tajni vat. arhiv, Valier, fol. 2v.

Oltar sv. Marije od milosti nije posvećen, pa se celebrira na pomičnom. Iza popravka crkve nek se nabavi i ostali pribor.

Tu je i bratovština »Gospe od milosti«, o kojoj će se govoriti u poglavlju »Bratovštine Nina i vangradskih župa«.

Sakristije nema, a u crkvi u ormaru pod ključem je vidio srebrni kalež s patenom i probušeni korporal. Vidio je rimski misal, 4 planite i dvije misne košulje. Crkva je zatvorena drvenom pregradom.[39]

7. *Crkva sv. Ivana Evanđeliste*

Koliko mi je poznato o ovoj crkvi nije do sada nitko pisao osim Bianchija, i to samo 6 redaka. On kaže da se nalazila malo podalje crkve sv. Marije, da je posjedovala neke zemlje, koje su kad je bila porušena pripale prebendi kaptolskog primicera, a crkvi danas nema ni traga. To je sve što donosi Bianchi.[40]

1579. Valier kaže da je rektor toga benefocija don Jerolim Malinarić, koji boravi u Apuliji. Ima neke zemlje koje rentiraju 4 dukata godišnje. Crkva je zapaljena od Turaka, ali ju je popravio Šimun Mazzarelli, zadarski pravni savjetnik (»iurisconsultum«). Pokrivena je kupama, zidovi su joj obijeljeni, a paviment pokriven kamenim kvadratnim pločama. Na oltaru je ikona i sve potrebito. Ima srebrni kalež s patenom.[41]

1603. Priuli ponavlja gotovo isto što je donio Valier, ali ga i nadopunjuju. On kaže: Rektor crkve je ninski svećenik Jerolim Malinarić, koji je odsutan. Beneficij rentira 8 dukata s obavezom svečane mise na dan sv. Ivana Evanđeliste. Crkva je u ratu porušena i bila je bez krova, ali joj je krov i decentnu ikonu iz pobožnosti postavio Šimun Mazzarelli iz Trogira. Oltar je opskrbio raznim potrepštinama, poklonio zvono, srebrni križ, lanenu albu, dvije planite i ostale potrepštine. Crkvi je ostavio kuću u Ninu kod crkve sv. Križa i 32 gonjala vinograda u Jasenovu na ninskom teritoriju, koji rentira 10 dukata godišnje. Kapelan ove crkve je Ivan Parenzi, ninski vikar. Valier je naredio nek se na oltar postavi križ i nabavi škrinja za paramente i ostali pribor. Crkva se dobro zatvara i čuva.[42]

8. *Crkva sv. Mihovila*

Bianchi donosi da je g. 1413. postojala crkva sv. Mihovila, ali je pri prvom požaru Nina (1570) nastradala. Iza uništenja grada g. 1646. je podignuta druga na drugom mjestu, i to na ruševinama rimskog foruma. Ovdje ćemo donijeti ono što su zabilježili vizitatori o onoj prvoj crkvi iza paleža g. 1570.[43]

[39] Vat. bibl., Priuli, fol. 3v, 4r.
[40] Bianchi, Zara christiana, str. 266.
[41] Tajni vat. arhiv, Valier, fol. 4r, 4v.
[42] Vat. bibl., Priuli, fol. 7v.
[43] Belošević, sp. dj., str. 61; Bianchi, sp. dj., str. 263.

1579. Valier kaže da je rektor beneficija sv. Mihovila ninski kanonik don Filip Rudičić. Posjeduje neke zemlje, koje daju 3 dukata uz nikakvu obligaciju. Crkva je zapaljena pa je bez krova i bez vrata, a zidovi su dosta jaki. Tu je i bratovština sv. Mihovila.[44]

1603. I Priuli kaže da je stradala u ratu pa je bez krova i vrata. Tu je presvođena kapela i u njoj oltar s kamenom mensom ali je gol. Beneficij daje 10 dukata, a rektor je don Sucticum, (?) zadarski kanonik, koji celebrira na dan sv. Mihovila. Priuli naređuje neka se zazidaju mala vrata po srijedi crkve i nek se maknu tri razrušena oltara. U njoj se ne smije celebrirati. Crkva je zatvorena drvenim vratima i ključem. Priuli dalje kaže da se u toj crkvi nalazi bratovština sv. Marije Magdalene, o kojoj ćemo govoriti u poglavlju »Bratovštine Nina i vangradskih župa«.[45]

9. Crkva sv. Kate

Crkva sv. Kate (Katarine) udovice i mučenice spominje se u Ninu g. 1309. Imala je dimenzije 10,24 x 7 m. Preba Bianchiju bila je g. 1646. porušena, a g. 1512. restaurirana.[46]

1579. Valier kaže da je crkva porušena, a samo pročeljni zid je sačuvan. Rektor toga beneficija je ninski kanonik don Petar Tonković. Posjeduje neku kuću, ali je spaljena od Turaka, a sada je pokrivena slamom.[47]

1603. Beneficij crkve sv. Kate je biskup Belotti pripojio kaptolu, a prihod mu je oko 10 dukata bez ikakvih obaveza. U ratu je porušena pa je bez krova. Zatvorena je da ne bi ulazila stoka. Naredio je nek se zazidaju mala vrata.[48]

10. Crkva sv. Ante Opata

U Ninu je od davnine postojala crkva sv. Ante Opata, a g. 1327. se spominje njezin pleban. Na njezinim temeljima je g. 1502. podignuta manja crkva, a g. 1676. je restaurirana. Nalazila se na pola puta koji vodi od sv. Križa do gornjih gradskih vrata, i to s lijeve strane.[49]

1579. Valier kaže da ta crkva ima beneficij bez ikakvih obaveza, da je rektor ninski primicer Šimun Utković, da nema nikakvih dobara i da je njezino zvono dano u zamjenu (»campana mutuo data«). Govoreći o crkvici sv. Križa kazali smo da je u nju dospjelo zvono s ove crkve.[50]

[44] Tajni vat. arhiv, Valier, fol. 4r.
[45] Vat. bibl., Priuli, fol. 6v.
[46] Bianchi, sp. dj., str. 265.
[47] Tajni vat. arhiv, Valier, fol. 4v.
[48] Vat. bibl., Priuli, fol. 7r.
[49] Nin, Problemi arheoloških istraživanja, Zadar 1968, Topografska karta, br. 12.
[50] Tajni vat. arhiv, Valier, fol. 3v.

1603. Priuli donosi da ta crkva od svog beneficija ima oko 5 dukata s obavezom celebracije, na dan sv. Ante Opata. Crkva je »impetrata per clericum Gregorium Uticense« iz Nina. U ratu je porušena pa je bez krova, a na oltaru je kamena mensa. Naređuje nek se na crkvu postavi krov i neka se obijeli, a na oltar postavi križ i bar drveni obojeni svijećnjaci (»ligneis pictis«). Nek se paviment poravna i zatvore vrata da ne ulazi stoka. U njoj se ne smije celebrirati, a obaveza nek se vrši u katedrali. Crkvicu se ima posjetiti na dan sv. Ante[51]

11. Crkva sv. Duha

Ova se crkvica dizala nedaleko katedrale. Prema Bianchiju bila je u 14. st. porušena, a prihodi pretvoreni u običan beneficij.[52]

1579. Valier kaže da je rektor ove crkve don Grgur Baraković, koji boravi u Istri. Crkva ima benefijic od kojeg ima 5 dukata godišnje bez obaveze. Tu je i bratovština sv. Duha. Crkva je zapaljena pa je bez krova i oltara. Ima i zvono koje pripada spomenutoj bratovštini.[53]

1603. Priuli kaže da je beneficij privezan uz službu vikara, a to je Ivan Parenčić, koji celebrira na Duhove s paramentom iz katedrale. Oltar sv. Duha ima drvenu mensu. Nek se nabavi kamena, postavi križ, svijećnjaci itd. Nek se popravi krov da ne propušta vodu i nek se poravna tleh. Kamenu posudu za blagoslovljenu vodu prenijeti unutar vrata i popraviti prozor, koji je kod oltara. Tu je i bratovština sv. Duha.[54]

12. Crkva sv. Marka

Ulazeći u Nin kroz južna gradska vrata s desne strane se nalazi crkvica sv. Marka Evanđeliste. O njoj ne znamo ništa osim da su zemlje koje je posjedovala g. 1625. uvrštene u opći katastik grada Nina, a poslije su inkorporirane među kaptolska dobra.[55]

1579. Valier ovu crkvicu i ne spominje.

1603. Priuli bilježi da beneficij crkve sv. Marka posjeduje ninski arhiđakon Ivan Parenčić, koji svečano celebrira samo na dan sv. Marka. Crkva je u ratu porušena pa nema ni krova ni vrata. Njezina kapela s kamenom mensom je presvođena. Naredio je nek se mala vrata zazidaju, a velika zatvore bar daskama. Budući da je bez krova, nek se u njoj što rjeđe celebrira. Nek se to radije obavlja u katedrali. Na dan sv. Marka crkvu treba procesionalno posjetiti.[56]

[51] Vat. bibl., Priuli, fol. 5v.
[52] Bianchi, sp. dj., str. 264.
[53] Tajni vat. arhiv, Valier, fol. 3v.
[54] Vat. bibl., Priuli, fol. 6r, 6v.
[55] Bianchi, sp. dj., str. 264; Nin, Problemi arh. istr., Tab. III, 17.
[56] Vat. bibl., Priuli, fol. 6v.

IV. NINSKE IZVANGRADSKE CRKVE

Kad je Priuli obišao 11 navedenih crkava u gradu Ninu, pohodio je i 17 vangradskih poljskih crkava (»Visitavit Ecclesias compestres«), među kojima ne samo one koje su se nalazile u blizini grada nego i nekoliko udaljenih pa i s područja župa podređenih ninskoj biskupiji. To su crkvice kojih su beneficije uživali razni ninski svećenici, pa su stoga smatrane ninskim crkvama.

1. Crkva sv. Margarite

Na topografskoj karti Nina u najnovijoj ediciji Arheol. muzeja u Zadru »Nin« ova je crkva smještena u sam grad i to sa zapadne strane crkve sv. Ivana Krstitelja.[57] Međutim, Priuli je između poljskih crkava pohodio najprije nju, pa se prema tome ona nalazila izvan gradskih zidina. To potvrđuje i Bianchi, koji kaže da se nalazila na cesti prema Vrsima pokraj koje se diže kameni stup na koji se pri procesiji Gospe od Zečeva polaže Gospin kip. Bianchi je donosi na četvrtom mjestu među »Chiese suburbane«.[58] Također i u Monumenta de Grassis stoji da se g. 1579. nalazila »fuori del Ponte«.[59]

1579. Valier je ne spominje.

1603. Priuli kaže da je pohodio mjesto na kojem se nekoć nalazila crkva sv. Margarite. Odredbom vlasti bila je u ratu do temelja porušena zbog pogibelji od Turaka. Njezin beneficij ima prihod od 10 dukata godišnje prema ostavštini don Andrije Reimandinija, rektora iste crkve, s time da se celebrira na dan sv. Margarite i u subotu istog mjeseca. Rektor je arhiđakon Ivan Parenčić, koji su obavezu vrši u katedrali.[60]

2. Crkva sv. Lovre

Ova crkvica se nije nalazila kako kaže Bianchi na brežuljku po kraj puta koji vodi prema Vrsima,[61] nego na području župe Vrsi na položaju Jasenovo, a na mjestu koje se danas naziva Lovran. Godine 1879. vidjeli su se samo ostaci zidova. Pa i de Grassis donosi da se nalazila u Jasenovu.[62]

1603. Priuli kaže da je pohodio crkvu sv. Lovre na mjestu ili u selu Jasenovu (»Jassenago«) ninskog teritorija. Ona je bez krova i bez vrata, jer je od Turaka porušena. Beneficij pripada arhipresbiteru, a nosi 10 dukata godišnje uz obavezu celebriranja na dan titulara. Naredio je nek se zatvore vrata da ne ulazi stoka, a obaveza nek se vrši u katedrali.[63]

[57] Nin, Problemi arheol. istraživanja, Topografska karta, Tab. III, 9.
[58] Bianchi, sp. dj., str. 268.
[59] Monumenta... De Grassis, str. 256.
[60] Vat. bibl., Priuli, fol. 30v.
[61] Bianchi, sp. dj., str. 268.
[62] Monumenta... De Grassis, str. 243.
[63] Vat. bibl., Priuli, fol. 30v.

3. Crkva sv. Tome

Ovu crkvu ne spominje ni Valier ni Bianchi, niti smo do sada o njoj išta znali.

Priuli navodi da je vidio poljsku crkvu sv. Tome u Surnie (?) presvođenu bez krova (»fornicata sine tecto«) (?). Zemlju oko crkvice posjeduju sestre sv. Marcele. Naredio je nek se bar zatvore vrata da ne ulazi blago.[64]

4. Crkva smaknuća sv. Ivana Krstitelja

1603. Priuli za crkvu »Decolationis S. Ioannis« donosi da je bila župska za selo Karnice (Carnizze), koje je prema Bianchiju g. 1450. postojalo na teritoriju Nina, ali ga je nestalo. Priuli kaže da su crkvu za vrijeme rata porušili Turci pa je bez krova. Ima beneficij od 4 dukata godišnje s obavezom mise na dan Smaknuća sv. Ivana Krstitelja. To je bio juspatronat obitelji Sogotić, koja se je toga svog prava odrekla. Naredio je nek se obaveza vrši u katedrali, a na crkvici nek se zazidaju vrata.[65]

5. Gospa od snijega

Bianchi na temelju starih dokumenata donosi da je postojala crkva Gospe od snijega, ali se ne zna na kom mjestu.[66]

1603. Pitanje ubikacije te crkve rješava Priuli, koji kaže da je posjetio tu poljsku crkvu, a nalazila se u selu Karnice »in dicto loco Carnizze« = Krneza). I ova je bila juspatronat obitelji Sogotić s beneficijem od 4 dukata, a u posjedu je ninskog arhiđakona don Ivana Parenzija s obavezom mise na dan Sniježne gospe. I nju je našao bez krova i bez oltara. Naredio je nek se zatvore vrata, a obaveza vrši u katedrali dok se crkva ne pokrije i na oltar postavi kamena mensa i sve potrebito.[67] Ta crkva postoji i danas, a pripada župi Ražanac.

6. Crkva sv. Jurja

Crkvica sv. Jurja Mučenika nekoć se dizala malo podalje grada u predgrađu Klazice, tj. današnje Klanice.[68] De Grassis donosi da se nalazi »extra portas Civitatis«, a na drugom mjestu »fori della mura«.[69]

1603. Priuli je pohodio mjesto na kojem se nekoć dizala crkva, i to pokraj bedema kod donjih vrata »prope moenia et portam inferiorem Civitatis«, koja je u ratu bila porušena naredbom rektora. Ima

[64] Vat. bibl., Priuli, fol. 31r.
[65] Vat. bibl., Priuli, fol. 31r.
[66] Bianchi, sp. dj., str. 269.
[67] Vat. bibl., Priuli, fol. 31r; Bianchi, sp. dj., str. 281.
[68] Bianchi, sp. dj., str. 268.
[69] Monumenta ... De Grassis, str. 231

beneficij od tri dukata, zbog čega arhiđakon celebrira na dan titulara u katedrali. Naredio je nek se postavi križ kao znak da je tu nekoć bila crkva.[70]

7. Crkva sv. Sergija i Baha

Ova crkvica je do sada bila nepoznata.

1603. Međutim Priuli je posjetio mjesto na kojem se nekoć dizala crkvica sv. Sergija i Baha, koja se nalazila u polju zvanom Gvardiolla (današnja Stražica). Ima beneficij od pet dukata, bez ikakve obaveze, a pripada ninskom kaptolu.[71]

8. Crkva sv. Kuzme i Damjana

Prema Bianchiju u selu Novoselcima kod Petrčana nalazila se g. 1879. crkvica posvećena ovoj dvojici mučenika.[72]

1603. I Priuli kaže da se crkva nalazi u Novoselcima. Beneficij od 10 dukata bez obaveze pripojen je arhiđakonatu. Crkvica je porušena. Naredio je nek se postavi križ da bi se vidjelo da je tu nekoć bila crkva.[73]

9. Crkva sv. Martina

Ova crkva se nalazi u Maorcu oko 2300 m JI od Poljica. Spominje se g. 1550. a oko nje je staro groblje. Nekad je imala svoju bratovštinu.[74]

1603. Priuli kaže da se ta crkva diže na mjestu zvanom Macurz (danas Maorac), gdje je nekad bilo istoimeno selo, koje je sasvim nestalo. Crkva je bez krova i otvorena i nema nikakvih prihoda. Naredio je nek se vrata zatvore kamenjem da ne ulazi stoka.[75]

10. Crkva sv. Grgura

Nedaleko gradskih zidina i to s gornje strane nekad se dizala crkva sv. Grgura Pape s templarskim samostanom. Bianchi g. 1879. kaže da se ne vide nikakvi tragovi.[76]

1603. Priuli je pohodio ostatak crkve sv. Grgura »extra moenia, prope Civitatem«, koja je sva porušena osim pobočnih zidova. Ima beneficij od četiri dukata s obavezom celebriranja na dan titulara, što redovito u katedrali vrši ninski kanonik Grgo Grubišić. Naredio je da se na mjestima gdje nema zidova obziđe kamenjem da ne ulazi stoka.[77]

[70] Vat. bibl., Priuli, fol. 32r.
[71] Vat. bibl., Priuli, fol. 32r.
[72] Bianchi, sp. dj., str. 269, 402.
[73] Vat. bibl., Priuli, fol. 32r.
[74] Bianchi, sp. dj., str. 332, 423.
[75] Vat. bibl., Priuli, str. 32r.
[76] Bianchi, sp. dj., str. 270.
[77] Vat. bibl., Priuli, fol. 32r.

11. Crkva sv. Mateja

Nekad je na rtu Klanice s JZ strane Nina postojala crkva sv. Mateja Apostola. Za vrijeme Bianchija (1879) nisu joj se vidjeli nikakvi tragovi.[78] De Grassis donosi da se nalazila uz more u uvali Nina.[79]

1603. Priuli je vidio položaj na kome je bila ta poljska crkva i to »prope portam civitatis«, koja je za rata po naređenju vlasti porušena. Ima beneficij od oko 12 dukata, koji uživa klerik Grgo Utković (iz Nina), kasniji gimnazijski učitelj u Zadru, uz dužnost celebriranja na dan titulara. To obavlja u katedrali. Naredio je nek se na tome mjestu postavi veliki kameni križ.[80]

12. Crkva sv. Barbare

Nalazila se na pola puta između Nina i centra Privlake. Njezini posjedi su bili uvršteni u javni katastik, a kasnije dodijeljeni ninskom arhi[illegible][81]

1603. Priuli je posjetio poljsku crkvu sv. Barbare na putu prema Privlaci, koja je bila porušena, pa je bez krova i vrata. Njezin beneficij od 20 dukata uz dužnost celebriranja na dan sv. Barbare dodijeljen je kleriku Grgi Utkoviću. Naredio je neka se obaveza vrši i neka se podigne zid da ne ulazi blago.[82]

13. Crkva sv. Kate

Bianchi donosi da se nalazi na području Privlake i da se spominje u dokumentima iz g. 1658.[83] a kod de Grassisa nalazimo da se dizala posred vlastite parcele od 28 gonjala.[84]

1603. Priuli je posjetio crkvicu sv. Kate u predjelu Privlake, koja nema ni krova, ni oltara ni vrata. Ima beneficij od 10 dukata koji uživa ninski kanonik Andrija Toljanović. Naredio mu je nek celebrira na dan sv. Kate u katedrali i da crkvu obzida da ne ulazi blago.[85]

14. Crkva sv. Krstofora

Bianchi donosi da je u gradu Ninu g. 1242. renovirana i posvećena crkva sv. Krstofora.[86] Međutim, reklo bi se da se nije nalazila u gradu nego izvan njega, ili su pak postojale dvije crkve sv. Kristofora, jedna u gradu, a druga negdje sjeverno od Klanica i to pokraj mora.

[78] Bianchi, sp. dj., str. 269.
[79] Monumenta... De Grassis, str. 247.
[80] Vat. bibl., Priuli, fol. 32v.
[81] Bianchi, sp. dj., str. 268.
[82] Vat. bibl., Priuli, fol. 32v.
[83] Bianchi, sp. dj., str. 180.
[84] Monumenta... De Grassis, str. 248.
[85] Vat. bibl., Priuli, fol. 32v.
[86] Bianchi, sp. dj., str. 266.

1603. Priuli kaže da nije uspio pronaći mjesto na kojem se dizala crkva sv. Krstofora, koja je kako kažu postojala u predjelu Nina, pokraj puta koji vodi prema Viru na obali morskoj (»erat in partinentiis Nonae in viam versus Pontaduram ad litus maris«).[87] U dokumentima de Grassis čitamo također i to da se crkvica nalazila »fuori della citta di Nona«, i da je u gradu kod Sv. Križa posjedovala jednu srušenu kuću (»murada«).[88] Pa još i stariji dokumenat iz g. 1308. kaže da se nalazila »in territorio civitatis Nonae«,[89] što znači na području izvan grada. Priuli dalje kaže da crkva ima beneficij koji uživa ninski kanonik Julije Nosković. Naredio je nek se na dan titulara celebrira u katedrali.[90] Toliko je bila važna, da su se kod nje g. 1308. izdavali dokumenti: »Datum in territorio Nonae prope Ecclesiam s. Christofori.[91]

15. Crkva sv. Andrije

1603. Opatiji sv. Ambroza u Ninu, prema Priuliju, pripadala je i crkvica sv. Andrije na obali u Zatonu, koja je bila sasvim porušena. Naredio je nek se na nju postavi križ kao znak da je tu nekoć bila crkva. Ona do sada nije nigdje spomenuta, a nalazila se kod kule u Zatonu.[92]

16. Crkva sv. Petra

1603. Prema Priuliju opatiji sv. Ambroza u Ninu pripadala je i poljska crkva sv. Petra u Privlaci na obali, koja je bez krova i vrata. Kad se ne može popraviti jer je izložena čestom gusarenju, naredio je nek se bar postave vrata.[93] Ta crkvica je postojala na položaju danas zvanom Supetar.[94]

17. Gospa od Zečeva

1603. Priuli je pohodio i poljsku crkvu sv. Marije od Zečeva (»de Leporinis«), uz koju je vezan beneficij vrijednosti od 12 dukata, a pripada ninskom kaptolu. Crkva je bez krova i vrata, a zidovi sasvim porušeni osim kapele nad oltarom, jer ima presvođeni krov. Kažu da se u njoj celebrira u vrijeme Križeva i na Gospu od snijega, a paramente i oltarne predmete svaki put donose sobom. Oltar nije konsakriran, ima kamenu mensu i nekakvu ikonu. Naredio je nek se u njoj ne celebrira dok se paviment oltarne kapele ne cementira, obijele zidovi i crkva bude držana zatvorena.[95]

[87] Vat. bibl., Priuli, fol. 32v.
[88] Monumenta... De Grassis, str. 255.
[89] Smičiklas, Codex diplomaticus, VIII, str. 197.
[90] Vat. bibl., Priuli, fol. 32v.
[91] Smičiklas, Codex diplomaticus, VIII, str. 197.
[92] Vat. bibl., Priuli, fol. 5r.
[93] Ibidem.
[94] Bianchi, sp. dj., str. 179.
[95] Vat. bibl., Priuli, fol. 17v.

18. Crkva sv. Nikole

O ovoj vrijednoj starohrvatskoj crkvici koja se diže na humku na pola puta između Zatona i Nina govorit ćemo u poglavlju »IV. Crkve u župama izvan grada«, u podnaslovu »Zaton«, jer je to g. 1603. bila zatonska župska crkva.

V. CRKVE IZVANGRADSKIH ŽUPA

1. Vir

1579. Opisujući vangradske crkve vizitator Valier kaže da je rektor *crkve sv. Ivana Krstitelja* u Viru (»Pontadurae«) Mate Bolišić iz Povljane (»Polliana«) na Pagu, koji celebrira »linqua Illirica«. Nema nikakvih knjiga koje se odnose na brigu za duše. Drži pouku vjere. Osoba koje se pričešćuju ima 36. Postojala je bratovština sv. Ivana Krstitelja, ali je sve što joj je pripadalo preneseno u Pag, a sada je u rukama Virana. Ima srebrni kalež i patenu i »Missale idiomate Illiricum«.[96]

1603. Vizitator foraneus je ušao u crkvu sv. Ivana Krstitelja u selo »Ponta durae«, u kojoj nema svetotajstva, jer je crkva udaljena jednu milju od naselja i jer su stanovnici veoma siromašni. Župnik Gašpar Galošić je napustio župu, jer je bio dužan ninskim kanonicima. Vizitator je vidio »sacrarium antiquum« na dnu crkve. Nije našao matice krštenih ni vjenčanih, stoga nek se čim prije nabave, i to dvije knjige: u jednu će se bilježiti imena krštenih i vjenčanih, a u drugu umrlih i krizmanih. Nad velikim oltarom je vidio veliki srebrni kalež s patenom i srebrnu piksidu. Vidio je i razno crkveno ruho, zatim »Missale Romanum et aliud Illiricum antiquum«. Sve se to čuva u kući gastalda.[97]

Nek se na veliki oltar sv. Ivana Krstitelja, koji je inače uredan, postavi nova ikona i razni predmeti. Na oltaru sv. Marije nema ikone, križa ni svijećnjaka. Neka se sve to nabavi. Oltar nema nikakvih prihoda. Tu je i bratovština sv. Ivana Krstitelja.

Vidio je otvoreno grobište i naredio neka se što prije obzida. Vizitator je naredio ljudima neka se svakako što prije pobrinu da nađu novog župnika. U Viru ima 27 ognjišta, s 80 osoba od pričesti. Svega 130 stanovnika. Svaka kuća daje župniku venecijansku kvartu žita, a pripada mu i četvrtina desetine vina, žita i blaga, što sve skupa iznosi oko 60—70 dukata godišnje. Posudice sv. ulja i vode krštenja predao je župniku Privlake dok ne nastupi novi župnik. Nek se postavi novi baptisterij kod velikih vrata, »a latere sinistro«.[98]

2. Privlaka

1603. Priulijev vizitator foraneus ušao je u župsku crkvu *sv. Vida* u selu »Brevilaquae«, udaljenu od sela 1 milju. Ona je dobro zatvorena i pokrivena. Vjernici su zbog udaljenosti župske crkve podigli kapelu u selu pa je župska ostala kao poljska crkva. Crkva sv. Vida ima beneficij od 6 dukata, a drži ga neki Zanetti, ukućanin biskupa Belottija. Tu je i otvoreno grobište, koje neka se obzida i neka se crkva drži zatvorena. U crkvi se drži sv. ulje u nekoj zatvorenoj klupi. Pošto tu paramenti, ruho i posuđe nisu sigurni, neka se nabavi ormar i postavi u novu kapelu. Tu je i bra-

[96] Tajni vat. arhiv, Valier, fol. 5r.
[97] Gastaldima su se nazivali voditelji bratovština.
[98] Vat. bibl., Priuli, fol. 28v—30r; Horvat, Glagoljaši u Dalmaciji počet-

tovština sv. Vida. U crkvi se ne drži svetotajstvo zbog siromaštva vjernika i zbog pogibelji od gusara (»propter periculum piratorum«). Kada župnik ima da podijeli viaticum, donosi ga iz Nina, koji je udaljen 3 milje.

Posjetio je i kapelu sv. Marije, podignutu nedavno od braće u blizini sela, koju je našao dobro zatvorenu. U njoj često celebrira zbog komoditeta vjernika. Vidio je srebrni kalež s patenom i »missale Illiricum antiquum lacerum«. Nek se što prije nabavi novi. »Vidit Rituale in fine Breviarii Illirici«. Vidio je uredno vođene matice krštenih i vjenčanih. Treba nabaviti još jednu knjigu za umrle i krizmane. Nabaviti i dvije planite od zambelota, jer je ona jedina neupotrebljiva. Pošto je kapela zbog siromaštva pokrivena slamom, naredio je neka se pokrije crijepom. Inače se kapela drži dobro i uredno.

Župnik je Grgo Kristinić iz istog mjesta, glagoljaš, koji je nastupio ima 4 godine, a u vršenju službe mu pomaže njegov stari »barba« svećenik Frane Belašić od 80 godina. Privlaka ima 20 ognjišta s 86 osoba od pričesti, svega 200 stanovnika. Župnik ima prihod od 40—50 dukata i to od 1/4 desetine vina, žita, blaga i milostinje.[90]

3. Zaton

1603. Priulijev vizitator foraneus Franciscus Grisonius posjetio je župsku *crkvu sv. Nikole* u Zatonu, koja je udaljena od Nina jednu milju. Ima beneficij od oko 10 dukata, a drži ga svećenik Jerolim Molinarić iz Nina, koji boravi u Pulji. Ovom crkvom se služe vjernici Zatona i Zlošana (»Zlossane«), koji su prošlih godina došli iz Morlakije (zadarski Kotari), naselili ova dva mjesta i nemaju druge crkve osim ove.

U crkvi sv. Nikole nema euharistije zbog siromaštva i zbog pogibelji od Turaka, jer se crkva nalazi u polju po jednu milju daleko od svakog naselja. Vidio je u crkvi otvoreni sakrarij, koji neka se zatvori i neka se nabavi malena piksida za viaticum sa srebrnom pozlaćenom kupom. Vodu krštenja našao je u staklenoj posudi. Nek se nabavi kositrena. Vidio je veoma marljivo vođene matice krštenih i vjenčanih, pa je naredio neka se pri kraju jedne bilježe imena umrlih, a pri kraju druge imena krizmanih. Vidio je srebrni kalež s patenom i naredio neka vjernici u roku od dva mjeseca nabave novi. Našao je svilenu planitu. Neka se nabavi nova od zambelota. »Vidit duo missalia illirica cum Rituale in fine Breviarij«. Svi navedeni predmeti nek se čuvaju u zatvorenom ormaru u župnikovoj kući. Ukoliko je još nešto potrebno, neka se donese iz Nina.

Oltar sv. Nikole nije posvećen pa se celebrira na pomoćnom. Stoga neka se nabavi novi propisane veličine i neka se postavi nova ikona. Treba se pobrinuti da krov ne propušta vodu, jer je u derutnu stanju, pa ga treba što prije dobro pokriti i »refundari« zidove sve unaokolo, iznutra i izvana, i cementirati i obijelit svod nad oltarom. Posudu blagoslovljene vode postaviti u crkvu i na prozore postaviti »telas«. Crkva se dobro zatvara, a ključ se čuva kod župnika. (»Iussit provideri ne tectum corruat, minatur ruinam, unde quamprimum ordinavit bene cooperiri et refundari parietes circum circa intus et foris, darique cementum ac fornicem supra altare dealbari, nec non vas aquae benedictae reponi intus Ecclesiame et telas fenestris Ecclesiame apponi. In reliquis bene clauditur, ac clavis remanet apud Curatum«). Dao je odrešenje na grobištu koje se no može obzidati, jer se nalazi na vrhuncu nekog brežuljka, »in summitate cuiusdan collis«. Zbog skučenosti prostora ne može se zatvoriti ni obzidati daskama.

kom 17. vijeka, str. 563; Bianchi, sp. dj., str. 180.

[90] Vat. bibl., Priuli, fol. 26v—28v; Horvat, Glagoljaši u Dalmaciji, str. 563; Bianchi, sp. dj., str. 178.

Župnik je Filip Arguat, star 51 godinu, iz Nina, koj poslužuje također i Vir. U Zatonu i Zlošanima ima ukupno 30 ognjišta, 90 osoba od pričesti, svega 120 stanovnika. Župnik obavlja službu »all'Illirico«. U nedjelju i blagdane ne drži večernju, jer su vjernici puno udaljeni od crkve. Njegov prihod iznosi oko 50 dukata godišnje, a sastoji se od desetine i od onoga što mu pruže vjernici. Za njega vizitator kaže: »Uzevši u obzir da je glagoljaš, ustanovilo se da je dovoljno sposoban za svoj posao« (»Uti Illiricus satis idoneus repertus«). Tu je bratovština sv. Duha.[100]

4. Vrsi

1603. Vizitator je stigao i u mjesto »Verche«, koje je dvije milje udaljeno od Nina. Posjetio je župsku crkvu *sv. Mihovila,* koja se nalazi pokraj turske granice. U ratu je porušena, pa je stoga bez krova i vrata i u njoj se bez sablazni ne može celebrirati. Stoga se sve funkcije, kako ćemo vidjeti, obavljaju u crkvi sv. Jakova. U crkvi sv. Mihovila se ne smije celebrirati dok se ne pokrije kupama. Naredio je nek se drži zatvorena, da ne bi ulazilo blago. Groblje je otvoreno, pa se ima što prije obzidati.

Posjetio je i crkvu *sv. Jakova,* s beneficijem od 10 dukata, koji uživa ninski kanonik Fabije Sebenzano. Crkva je pokrivena slamom, a paviment razrovan. Nek se na oltar, koji je gol, postavi križ, svijećnjaci i decentna ikona, a tle neka se poravna, crkva pokrije kupama i drži zatvorena, da ne ulazi blago. Kamena posuda za blagoslovljenu vodu neka se postavi u crkvu. Župnik celebrira u ovoj crkvi, a ključ i sve pokretnine čuva kod sebe zbog opasnosti od Turaka i ostalih lupeža. Kadagod celebrira sobom donosi ne samo crkveno ruho nego i razne oltarne predmete. Iza oltara u crkvi sv. Jakova treba postaviti sakrarij i nabaviti ormar s ključem u kojem će se čuvati posudice sv. ulja, voda krštenja i sve potrebno. Nek se ormar zbog opravdanih razloga smjesti u župnikov stan.

Vidio je knjigu u kojoj su ubilježeni vjenčani i kršteni, ali pošto nisu upisani u propisanoj formi, župniku je dao formu po kojoj će ih unašati. Vidio je srebrni kalež s patenom, križ od auriskalka, planite itd. Župnik je Ivan Jurgović iz Zapuntela, svoju službu je preuzeo ima 4 godine. U Vrsima ima 16 ognjišta, osoba od pričesti 70, svega 100 stanovnika. Vjernici su veoma siromašni, a tu u blizini turske granice su se naselili ima 4 godine. Župnik sve obrede obavlja na hrvatskom jeziku (»in lingua Illirica«).[101]

5. Ražanac

1603. Priulijev vizitator foraneus pohodio je i *crkvu sv. Jerolima* u mjestu zvanom »Rezanzi«, slamom pokrivenu i nema niti grede preko zatvorenih vrata. Na oltaru je decentna ikona. Crkva leži pokraj mora i u blizini Turaka. Naredio je neka se postave vrata s ključem i novi oltar, inače se ne smije u njoj celebrirati. Vidio je srebrni kalež s patenom i oskudno staro crkveno ruho. Pošto nije našao nikakvih matica, naredio je neka se nabave dvije knjige; u jednu će se bilježiti imena krštenih i vjenčanih, a u drugu umrlih i krizmanih. Vidio je »Missale Illiricum et Manipulus Curatorum«. Župnik je Šime Cimelić iz Sukošana. Župa se sastoji od 22 ognjišta, 60 osoba od pričesti, svega 150. Nekoji se nisu ispovjedali zbog spora koji imaju s Ljupčanima. Stanovnici su doselili s turskog teritorija ima 6 godina i ne pohađaju crkvu. Obećali su da će davati župniku kvartu žita obitelji, ali to nisu izvršili.[102]

[100] Vat. bibl., Priuli, fol. 17v—19v; Horvat, sp. dj., str. 561; Bianchi, sp. dj., str. 176; Belošević, sp. dj., str. 60.

[101] Vat. bibl., Priuli, fol. 15r—17v; Horvat, sp. dj., str. 561; Bianchi, sp. dj., str. 327.

[102] Vat. bibl., Priuli, fol. 25v; Horvat, sp. dj., str. 563; Bianchi, sp. dj., str. 279.

6. *Posedarje*

1603. Ušao je u crkvu *sv. Marije Magdalene* u Posedarju, udaljenu od nastambi pola milje, a leži na obali morskoj na otvorenu mjestu. Bez vrata je i gotovo bez krova. Bila je pokrivena ali joj je žestoki vjetar odnio krov. Udaljena je od turske granice jednu milju. U njoj se celebrira u nedjelje i blagdane. Stanovnici su toliko siromašni da ne mogu živjeti. Ima oltar u presvođenoj kapeli s ikonom bez križa i ornamenata. Neka se tle crkve cementira, zidovi obijele, a krov nad kapelom popravi, da bi se moglo celebrirati. Treba postaviti vrata s ključem i neka se zatvore prozori. Neka se obzida groblje. U crkvi nema paramenata, ni sv. ulja, nego se čuvaju kod pojedinih vjernika. Nema vode krštenja, pa neka se nabavi iz Novigrada, koji je udaljen četiri milje. Vidio je rimski misal i rimski ritual, zatim kalež s patenom, koji su, jer je bio razbijen, popravili ljudi iz Novigrada. Nije našao matice krštenih ni vjenčanih. Stoga neka se nabave dvije knjige u koje će se bilježiti kršteni, vjenčani, umrli i krizmani. Župnik je Ivan Rosić, kanonik ninski, koji je ovamo došao ima dva mjeseca. Posedarje ima 35 ognjišta, osoba od pričesti 60, svih 100. Obrede vrši na latinskom jeziku. Njegov prihod je 50—60 dukata godišnje. Ne zna gdje bi boravio, jer nema stana. Naredio je neka se stari stan akomodira i popravi da može u njemu stanovati.[103]

7. *Novigrad*

1603. Isti viztator foraneus posjetio je *crkvu sv. Kate* u Novigradu »extra moenia«, na mjestu gdje je bio samostan franjevaca male braće. U ratu je porušena i crkva i samostan. Ima samo presvođenu kapelu koja je pokrivena »et clastris ligneis clausa«. Kapela je dosta velika i u njoj je oltar sv. Kate. A pošto je u crkvi grobište u koje su se ukopavali svi Novigrađani, župnik u njoj celebrira osobito za mrtve, a sve potrebno donosi iz crkve Porođenja BDM.

Crkva nema nikakvih prihoda. Pokraj oltara je ostatak nekakve sakristije bez vrata, u kojoj se već 12 godina nalaze sanduci s kostima mrtvih. Neka se kosti ukopaju i popravi krov kapele, da ne ulazi voda i nek se crkva drži zatvorena.

Posjetio je i župsku crkvu *Porođenja Marijina* (Male gospe). Svetotajstvo se čuva u decentnom drvenom tabernakulu u nekoj srebrnoj kvadratnoj kapsuli. Naredio je neka se osnuje bratovština Tijela Kristova. Crkva se nalazi daleko od grada »quinquaginta milliaria« (?).

Dok je župnik izvan svoje kuće ležao bolestan, Turci i neki Morlaci su mu odnijeli matice vjenčanih i krštenih. Neka se u roku jednog mjeseca nabavi knjiga za krštene i vjenčane, a druga za umrle i krizmane i neka se brižno čuvaju. Crkva nema sakristije. Vidio je srebrni kalež s patenom i glagolski misal s ritualom u istom misalu i u brevijaru. Vidio je i kalež uređen za crkvu u Posedarju, zatim 11 planita, 1 pluvijal i mnogo drugog crkvenog ruha. Sve se drži uredno. Neka se napravi inventar. Oltar Porođenja Marijina dobro je opskrbljen. Postoji i oltar Gospe Ruzarske. Pošto nema bratovštine Gospe Ruzarke, neka se što prije osnuje. Crkva ima prihod od zemalja u visini od 5 dukata. Postoje neka viridarija, koja su livelirana privatnicima, a koja su pripadala redovnicima sv. Kate.

Župnik Juraj Baraković iz Nina, star 45 godina, izjavio je da se bule njegova ređenja nalaze u Ninu i pokazat će ih kad dođe u Nin, »a Nona«, a nikako u Rim, »a Roma«, kao što je pogrešno donio Horvat. Baraković je već 20 godina župnik Novigrada, koji ima 160 ognjišta, 240 osoba koje se

[103] Vat. bibl., Priuli, fol. 24r—25v. — Horvat, sp. dj., str. 562; Bianchi, sp. dj., str. 288.

pričešćuju, svega 400 stanovnika. Kao župnik ima beneficij od oko 40 dukata godišnje. Misu i ostale obrede vrši »all'Illirico«. O njemu je vizitator zabilježio: »De vita autem dicti curati fuit habita optima informatio«.

Posjetio je i kapelu sv. Barbare »in castro dicti loci Novigradi«. Ima dobro opskrbljen oltar. Vidio je srebrni kalež s patenom i rimski misal, planitu itd. Naredio je nek se sve to čuva u škrinji pod ključem. Ima prihod od 36 dukata, koji joj dodjeljuje mletački dužd.[104]

8. Poljica

Vizitator Priuli ne uvrštava Poljica među ninske seoske župe nego među ninske vangradske crkve i donosi ove podatke:

Posjetio je crkvu sv. Mihovila u mjestu »Poglizze«, koja je bez krova i vrata, a pročeljni zid joj je porušen. Pošto su se siromašni stanovnici lanjske godine tu naselili, bave se mišlju kako bi podigli župsku crkvu. Njih poslužuje svećenik Mate Franković iz sela Zlošane i u toj crkvi celebrira donoseći crkvni pribor iz ninske katedrale. Naredio je nek se u njoj ne celebrira prije nego se popravi pročeljni zid, na oltar postavi ikona, križ i svijećnjaci i na crkvu krov. Poljica imaju 20 ognjišta, sa 40 osoba koje se pričešćuju. Svega 60 stanovnika.[105]

VI. OBNOVA BISKUPSKOG DOMA

Nekad je u Ninu naprama katedrali postojala biskupska palača, koja je nekoliko puta bila paljena i rušena pa ponovno renovirana. Pogledajmo što nam o njoj donose vizitatori.

1579. Biskup Petar Cedolini, koji je za vrijeme Valierova pohoda upravljao ninskom crkvom, izjavljuje vizitatoru da on ne stanuje u Ninu nego u Zadru, kao što su činili i njegovi predšasnici čitavih 100 zadnjih godina, a neki kanonik kaže 130 godina. Biskup je zato naveo i razloge. Boravi naime u Zadru jer je grad Nin previše izložen ratnim operacijama, jer ima premalo stanovnika, jer su građani veoma priprosti i jer nema biskupske kuće, koja je u prošlom turskom ratu (1570) po naredbi mletačkih vlasti zapaljena, a grad se nalazi samih 10.000 koraka daleko od Zadra.[106]

Reklo bi se da se biskupski dom nije sastojao od same jedne kuće, nego od kompleksa zgrada, jer isti Valier kaže u pluralu »quia hic non sunt aedes episcopalis (ita) habitabiles, quae fuerunt a Turcis combustae et demolitae iam multis annis«,[107] Vidi se i to da je palača stradala već davno, valjda natrag 100 odnosno 130 godina. Na jednom mjestu kaže da je zapaljena od mletačkih vlasti, a na drugom da su to učinili Turci. Razlika je zato što je podatke dobio od raznih osoba. Po svemu se ipak vidi da ono što nisu uspjeli uništiti Mlečani to su temeljito učinili Turci.

[104] Vat. bibl., Priuli, fol. 20r—24r; Horvat, sp. dj., str. 562; Bianchi, sp. dj., str. 290.

[105] Vat. bibl., Pruli, fol. 31v; Horvat, sp. dj., str. 564; Bianchi, sp. dj., str. 329.

[106] Tajni vat. arhiv, Valier, fol. 11r, 19r.

[107] Ibidem, fol. 17r.

Građanima Nina je bilo veoma krivo što njihov biskup ne boravi stalno među njima, pa su se pri Valierovu dolasku dogovorili i poslali preda nj svoje predstavnike i zamolili ga neka podupre njihovu molbu da se obnovi biskupski dom. Valier je, pošto je saslušao i razumio njihove želje, dne 22. svibnja 1579. god. izdao ovaj dekret:

Kad je u prošlom ratu nesretnim slučajem nastradao grad Nin bila je porušena i čitava biskupska palača osim dijelova nekih zidova. Biskup često dolazi u Nin da obavi razne službe i poslove pa nema gdje odsjesti.. Stoga se ne može duže zadržati, kao što bi on to želio, a njegovi su prihodi tako maleni da ne može na to ni misliti. Uviđajući želju Ninjana da njihov biskup stalno boravi među njima, vizitator ih je dao pozvati i pred njim se prikaza g. Grgur. Kasije iz Nina s većom grupom građana. Pomljivo ih je saslušao i naredio nek se za obnovu biskupske kuće utroši svota od 100 dukata, koja će se namaknuti podjednako od jednog dijela prihoda katedralnog crkovinarstva i od dijela određena za siromahe, i to 50 dukata idućeg mjeseca kolovoza, 25 dukata polovicom 1580. godine, a ostalih 25 u isto vrijeme g. 1581.[108]

Bianchi o ovoj obnovi donosi samo to da je g. 1580. biskup Petar Cedolini sasvim obnovio biskupsku kuću u Ninu.[109] Moje je mišljenje da sa samih 100 dukata nije mogao dovršiti obnovu zgrade, ukoliko nije našao novi izvor prihoda.

1603. Međutim je posao obnove ipak uspio, jer je nakon 24 godine vizitator Priuli u biskupski dom u Ninu pozvao gradsko svećenstvo i tu ga ispitivao.[110] Tadanji ninski biskup Blaž Mandeneo izjavljuje da crkvene isprave čuva u svojoj kući u Ninu, i obećava da će jednu sobu iste zgrade upotrijebiti za smještaj crkvenog arhiva.[111] Priuli je dapače između ostalih knjiga pregledao i onu u kojoj su ubilježeni troškovi učinjeni pri obnovi biskupskog doma. Reklo bi se da se biskup Mandeneo, koji je biskupiju preuzeo dva mjeseca prije dolaska Priulija, nastanio u biskupskom domu u Ninu. Prema tome se vidi da je biskup Cedolini kuću osposobio bar toliko da može donekle poslužiti svojoj svrsi.

VII. OSNUTAK NIŽE GIMNAZIJE

1579. U stara vremena je obično uz katedralu postojala i škola, pa je na jednom od Valeriovih uputa ninski primicer Šimun Utković odgovorio: »Grad je opustošen, pa u njemu nema ni liječnika ni školskog učitelja« (»ludi magister«).[112] Međutim građani su baš pri dola-

[108] Ibidem, fol. 6v.
[109] Bianchi, Zara christiana, str. 237.
[110] Vat. bibl., Priuli, fol. 8v.
[111] Vat. bibl., Priuli, fol. 37r, 43v.
[112] Tajni vat. arhiv, Valier, fol. 17r, 17v.

sku vizitatora pokrenuli akciju da se u Ninu osnuje škola. Pokretač je bio ugledni ninski plemić Juraj Kasio, koji se na čelu brojne delegacije prikazao pored Valierom. Vizitator je razumio njihove potrebe, pa je u vizitaciju uvrstio i ovaj dekret:

U Ninu, 22. svibnja 1579.

Presvjetli gospodin vizitator, dok je boravio u gradu Ninu, na molbu Jurja Kasija, ninskog plemića, i mnogih opunomoćenih ninskih građana, u namjeri da se izaberu učitelji, koji bi njihovu djecu učili prve početke gramatike (»rudimenta gramaticae«), i predlažući primicera ninske crkve vlč. gos. Šimuna Utkovića — na najbolji način kako je mogao, uz suglasnost Ninjana, apostolskim auktoritetom kojeg vrši, postavio je za skrbnika (=učitelja) njihove djece spomenutog Šimuna za 4 iduće godine, premda odsutnog, s godišnjom platom od 10 dukata, koje će mu katedralni crkovinari isplatiti u mjesecu rujnu svake godine, i to od onog dijela prihoda koji je određen za siromahe. Naredio je nek se tako zabilježi.[113]

Imenom »gramatica« su se u ono vrijeme nazivali niži razredi gimnazije, iz koje su obično učenici prelazili u više škole.[114] Godine 1590. u Zadru je osnovana javna škola zvana »gimnasium gramaticae«.[115] Međutim riječ »rudimenta« u našem slučaju nam kaže da se tu radilo o prvim počecima gramatike, a to bi u ovom slučaju, kad u Ninu najmanje 9 godina nije bilo škole, moglo značiti prve početke opismenjavanja, što bi bar za nekoliko početnih godina odgovaralo današnjoj osnovnoj školi, a kad su dobili osnovno znanje, onda se prešlo na nastavu za nižu gimnaziju. Upada u oči da je za učitelja određena veoma malena plata od 10 dukata, pogotovu kad znamo da je na spomenutoj zadarskoj gimnaziji g. 1570. učitelj imao 840 dukata,[116] a g. 1603. samo 150, pa se smatralo da je i to premalo.[117]

[113] Tajni vat. arhiv, Valier, fol. 8v.
»Die 22. maij. 1579. Nonae.
Illustrissimus Dominus Visitator existens in civitate Nonae ex instantia Domini Georgij Cassij nob. Nonen. et aliorum multorum Nonensium procurantium pro electione alicuius ludi magistri, qui eorum filios rudimenta gramaticae docent, nominantes Reverendum Dominum Symonum Utcovichium primicerium Ecclesiae Nonensis, omni meliori modo, quo potuit, ita consentientibus ipsis D. Nonen. apostolica auctoritate, qua fungitur constituit in protectorem suorum puerorum dictum Symonem, licet absentem, per annos quatuor modo futuris cum salario ducatorum decem in anno eidem persolvendo in mense septemb. cuiuslibet primi anni, per procuratores partis pauperum et reditibus eiusdem partis, et ita annotari mandavit.«

[114] Ljubomir Maštrović, Povijesni pregled školstva u Zadru, Zadar, zbornik, Zagreb, 1964, str. 488; B. Klaić, Rječnik stranih riječi, Zagreb 1962, str. 539.

[115] Bianchi, Fasti di Zara, str. 79.

[116] Bianchi, Fasti di Zara, str. 79.

[117] Lj. Maštrović, sp. dj. str. 489.

1603. što je od te tek osnovane škole bilo nakon 24 godine u vrijeme Priulijeve vizitacije? — Priuli naime u svom detaljnom izvještaju tu školu i ne spominje. Međutim pregledavajući knjige katedralnog crkovinarstva, koje je plaćalo učitelja, vizitator je g. 1603. između ostaloga pregledao njihove prihode i rashode, pa je na dva mjesta naišao i na troškove za učitelja.

Pregledao je račune za dva polugodišta, najprije za g. 1596, 1597. i 1598. sa prihodom od 165 dukata godišnje, a zatim za g. 1599, 1600. i 1601. sa 140 dukata godišnje, i to od 1/4 desetine, od najma neke kuće 6 libara, od milostinje pred moćima sv. Marcele 30 libara, a od ordinarijata 353 libre. Ukupni prihod za svih 6 godina iznosio je 6205 dukata.[118]

Govoreći zatim o rashodu tokom spomenutih 6 godina između ostaloga je zabilježio i ovo:

»Expenduntur in reparatione Ecclesiae, in paramentis, in cera, oleo et pro praeceptore, ac pro predicatore«.[119]

»Trošilo se za popravak crkve, za paramente, vosak, ulje i za učitelja, kao i za propovjednika«.

Na idućoj stanici, iza kako je govorio o distribuciji 1/4 desetine siromasima,[120] slijedi ovaj pasus:

»Vidit expensas ultra distributionem factam ut pro praeceptore, pro domo episcopatus, pro diversis litibus agitatis Nonae, Jadrae ac Venetijs«.[121]

»Osim izdataka pri distribuciji vidio je i troškove za učitelja, za biskupski dom, za razne parnice vođene u Ninu, Zadru i Veneciji«.

Očevidno je da su dva navedena izdatka po sadržaju posve različita, pa se bez sumnje prvi troškovi »pro paeceptore« odnose na jednog, a drugi na drugog učitelja, jer je crkovinarstvo osim nastavnika na nižoj gimnaziji plaćalo također učitelja koji je, kako ćemo vidjeti u zadnjem poglavlju, poučavao 10 ninskih klerika. Obojicu naziva »praeceptore«, pa nije lako ustanoviti što se na kojega odnosi.

U svakom slučaju iz navedenoga vidimo da je niža gimnazija koju je g. 1579. osnovao Valier radila i u vrijeme od 1596. do 1601. god. a sigurno je radila i u idućem trogodištu (1601—1604), samo što za to razdoblje vizitator nije donio nikakvih podataka o rashodima crkovinarstva.

[118] Vatikanska biblioteka, Priuli, fol. 9v.
[119] Ibidem.
[120] Vat. bibl. Priuli, fol. 10r.
[121] Ibidem.
[122] Ibidem.

VIII. UZURPIRANI HOSPITAL

Nekad je pokraj gradskih vrata postojala crkva sv. Lazara sa hospitalom za siromahe i prolaznike, koji g. 1448. još nije bio završen. Crkva i hospital su sasvim porušeni u požaru g. 1646, a g. 1679. su im se još vidjeli samo tragovi. To je jedini hospital koji spominje Bianchi,[123] pa je, izgleda, jedini koji je postojao u Ninu.

Godine 1579. Valier se na nekoliko mjesta osvrće na hospital u Ninu, za koji kaže da je bio juspatronat ninskih rektora s prihodom od 7 ili 8 dukata godišnje. Premda ne navodi njegov tačan naziv, kao ni naziv njegove crkve, ipak možemo kao vjerojatno držati da se radi o jednom te istom hospitalu, o hospitalu sv. Lazara. Stoga ga nazivam imenom »sv. Lazara«. Možemo biti sigurni da je i on g. 1570. nastradao. Valier kaže da je doktor Mazzarelli zgradu hospitala, ne znajući čemu je prije služila, renovirao i u tu svrhu mnogo potrošio. Kad je doznao da zgrada pripada hospitalu, doprinašao je (valjda ninskom rektoru) svotu od 7 dukata godišnje, pa i za sve prošle godine otkad je u posjedu, a bio je pripravan dati u zamjenu neku drugu kuću vredniju od hospitala. Doktor Mazzarelli je uzurpirao hospital, a zemlje koje su mu pripadale, kako kaže isti doktor, investirao je general »Ill.mo Gnāle / De Martini, ne znajući ni on da su vlasništvo hospitala. Gradski komes tvrdi pred Valierom da biskup nema pravo birati hospitalsko osoblje.[124]

Spomenuti doktor Mazzarelli vjerojatno je onaj Šimun Mazzarelli, zadarski pravni savjetnik, rodom iz Trogira, za kojega smo vidjeli da je renovirao i obilato obdario crkvu sv. Ivana Ev. u Ninu.

IX. SIROMAŠNI ARHIVSKI I KNJIŽNI FOND

Kad je g. 1570. zapaljen Nin stanovnici su užurbano iznijeli iz grada ono što su smatrali najpotrebnijim, a možemo vjerovati da je tom zgodom glavnina knjiga i arhivalija nestala u požaru, pa stoga Valier 9 godina iza uništenja grada u njemu nije našao ništa, a Priuli je nakon 24 godine našao uglavnom ono što se u međuvremenu pribavilo.

Godine 1579. Valier, naime, nije u Ninu zabilježio ni jedan misal, ni jednu matičnu knjigu, ni bratovštinsku madrikulu, već samo kaže da župnici upotrebljavaju brevijar i misal napisan glagoljskim pismenima, ali prema svetom rimskom obredu, a župnici bilježe u knjige imena krštenih i njihovih kumova. To se odnosilo na seoske glagoljske župe, a o gradskim misalima i maticama ni riječi.[125] Za-

[123] Bianchi, Zara Christiana, str. 267.
[124] Tajni vat. arhiv, Valier, fol. 10v, 11r, 19r, 19v.
[125] Ibidem, fol. 14r.

bilježio je da u Ninu nema ni jednog školskog učitelja,[127] a arhiv i ne spominje. Valier svega toga nije našao, jer je došao samih devet godina iza rata, kad je još sve bilo porušeno, kad su se tek neke zgrade i crkve kako smo vidjeli, djelomično popravile.

Godine 1603. Priuli je, 31 godinu iza požara, ipak nešto našao i sve to zabilježio. Ustanovio je da u gradu nema nikakva arhiva u kojem bi se čuvale isprave, pa je biskup crkvene dokumente držao u jednoj sobi svoje kuće da se ne izgube, kaptol u nekoj škrinji, a kancelist u svojoj kući. Naredio je nek se u sakristiji za tu svrhu postavi jedan ormar, a biskup Mandevio je izjavio da je već odredio posebno mjesto na kome će se čuvati matice krštenih, vjenčanih i umrlih, koje će svi župnici svake godine dostavljati ordinarijatu. Da ne bi propali dokumenti o pravu crkava, nek se dobro čuvaju i nek se u roku od tri mjeseca napravi inventar.[127]

U gradu je Priuli našao samo matice krštenih, vjenčanih, a kriz mani su se bilježili u knjizi krštenih. Matice umrlih nisu imali, pa je naredio da se što prije nabavi.[128]

U Ninu je vidio samo 4 latinska misala i to u katedrali i u crkvama sv. Križa, sv. Ambroza i sv. Ivana Krstitelja. Nije naišao na glagoljske misale, jer se u tom gradu latinilo, kao što je bila praksa sve do nedavno u svim našim gradovima, pa i u gradovima koji su bili centar glagoljskih biskupija. U Zadru se je iznimno glagoljalo samo u crkvi franjevaca glagoljaša sv. Mihovila. U katedrali je osim latinskog misala vidio i Pontifikal, a Ceremonijal još nisu nabavili. Iz ovoga se vidi kako je u prošlom ratu upropaštena glavnina knjižnog fonda. To nam potvrđuje i ovaj slučaj: Kad je vizitator Priuli od ninskog kanonika Fabija Sebencanića tražio da mu pokaže potvrdu o svom ređenju, izjavio je da mu je za turskoga rata spaljena kuća i sve u njoj i ništa nije spasio, pa je tom zgodom nestala i bula njegova ređenja. (Vat. bibl., fol. 12v).

Za bratovštinu Gospe od milosti u crkvi sv. Ivana Krstitelja izričito kaže da nema madrikule ni pravila, za bratovštinu sv. Marije Magdalene u crkvi sv. Mihovila da se uredno upravlja, po čemu bi se reklo da je i tu postojala madrikula, a jedino za bratovštinu Presv. Tijela Kristova (Tila Gospodinova) kaže da ima madrikulu s pravilima.[129]

Priuli je također pregledao knjige o razbiobi polovice desetine siromasima, zatim troškove za učitelja, propovjednika, za restauraciju biskupskog doma, za parnice koje se vode u Ninu, Zadru i Veneciji,[130] a morao je postojati i blagajnički dnevnik katedralnog crkovinarstva, kad su crkovinari onako podrobno prikazali prihode i rashode.[131] Tu vidimo kako su arhivalija i knjižni fond bili veoma

[126] Ibidem, fol. 17v.
[127] Vat. bibl. Priuli, fol. 8v, 37r, 43v.
[128] Ibidem, fol. 9r, 10v.
[129] Ibidem, fol. 4r, 7r, 10v.
[130] Ibidem, fol. 10r.
[131] Ibidem, fol. 9v.

siromašni. Gotovo sve što je Priuli zabilježio nabavilo se posljednjih godina. Možda se je sačuvao koji dokumenat i po koja knjiga koji su se za vrijeme požara nalazili kod ninskog biskupa u Zadru.

Ovdje smo uglavnom donijeli podatke o arhivalijama i knjigama pronađenim u gradu Ninu, gdje se je liturgija obavljala latinskim jezikom, a o glagoljskim misalima, brevijarima i maticama pronađenim u vangradskim glagoljskim župama govorit ćemo pod naslovom »Hrvatski jezik i glagoljica u liturgiji«.

X. NINSKI KLER U VRIJEME VIZITACIJA

Na čelu ninske crkve bio je biskup, koji je za vrijeme obiju vizitacija imao tri crkvena dostojanstvenika (arhiđakon, arhiprezbiter i primicer) i 10 kanonika. Osim toga imao je još po kojeg svećenika ili redovnika i izvjestan broj klerika (svećeničkih kandidata). Međutim, velik dio toga klera zbog porušenosti grada, osobito u doba Valierova posjeta, još uvijek je bio raspršen kojekuda.

1579. U vrijeme Valierove vizitacije ninski biskup je bio Petar Cedolini, član ugledne zadarske porodice, star 35 godina, a biskupiju je preuzeo g. 1577. koju službu je vršio samo 4 godine, jer je g. 1581. imenovan biskupom Hvarske biskupije, na kojoj dužnosti je ostao do smrti 1634. godine.

B I S K U P

Pošto je biskupski dom u Ninu bio porušen, Cedolini je kao i njegovi predšasnici tokom zadnjih 100 odnosno 130 godina, boravio u Zadru, odakle je išao u Nin da obavlja razne službe. I vizitator Valier ga je pohodio u Zadru i tamo ga u njegovoj kući ispitivao.

Prihod ninskog biskupa prije rata (1570) iznosio je 1500 dukata iza rata 20—60, a sada iznosi 100 do 130 dukata godišnje, i to od desetine od vinograda i polja,[132] a bio je tako malen jer je gotovo cijeli ninski teritorij bio pod turskom vlašću. Premda je to bilo veoma teško i pogibeljno, Cedolini je ipak uspio posjetiti sve svoje župe, koje se nalaze pod turskom vlašću osim jedne, u koju nije mogao pristupiti zbog svađa koje su u toj župi nastale između kršćana i Turaka. Župnicima tih krajeva je osobito preporučio savjesno služenje i dijeljenje sakramenata.[133] Ustanovio je da ima nekoliko kuća koje ne pripadaju ni jednoj diecezi pa ih je povjerio svojim župnicima.[134] Biskup Cedolini je u svečanim i drugim zgodama u ninskoj katedrali propovijedao na hrvatskom jeziku.[135] Pod njegovom upravom je restauriran biskupski dom u Ninu, o čemu je već bilo govora.

[132] Tajni vat. arhiv, Valier, fol. 16v.
[133] Ibidem, fol. 12v.
[134] Ibidem, fol. 12v.
[135] Ibidem, fol. 12r.

DIGNITATES

1. Schineus (?) Blaž, arhiđakon, odsutan, na dužnosti rapskog biskupa,[136]
2. Motošević (Matoković, Matasović) Juraj, arhiprezbiter,
3. Utković Šime, primicer i rektor crkve sv. Ante u Ninu. Školovan je u Hrvatskom zavodu u Rimu. On će biti učitelj tek osnovane niže gimnazije u Ninu godine 1579. odsutan.

KANONICI

1. Tonković Petar, župnik Nina i rektor Sv. Kate,
2. Parenčić Ivan »familiarius archiepiscopi Corcyrae-Romae«.
3. Malinerić Jerolim, odsutan u Apuliji, rektor crkve sv. Ivana Kr. u Ninu,
4. Zeković Gvido, odsutan u Istri,
5. Šebenčanić Fabij,
6. Raditić Filip, rektor beneficija crkve sv. Mihovila,
7. Novaković Mate, odsutan u predjelu Padove (»in agro Patavino«),
8. Baraković Grgo rektor crkve sv. Duha u Ninu, odsutan u Istri,
9. Turčić Šime, odsutan u Zadru,
10. Monić (Morčić ?) Ivan vrši službu u crkvici sv. Križa.

OSTALI

Jerolim Mazzarello, opat samostana sv. Ambroza,
Fra Anđeo, dominikanac u crkvi sv. Ivana Krstitelja.[137]

Vizitator Valier (1579) na više mjesta kaže da Nin ima 10 kanonika, 2 đakona, 2 subđakona i 4 akolita,[138] ali ovim zadnjima nije donio imena. Međutim izričito kaže da od svih navedenih u Ninu borave samo 4 kanonika, arhiprezbiter i primicerius,[139] a valjda i klerici.

Kanonici su imali veoma bijedne prihode, s kojima nisu mogli živjeti. Imali su godišnje oko 12 dukata i to od polja i desetine, što im se dijelilo svakog dana i to samo onima koji su bili prisutni. Svećenstvo je u prošlom ratu pošlo u zbjeg i raspršalo se unaokolo, pa Valier izričito kaže da se nisu povratili, jer ih u Ninu čekaju bijedni prihodi.[140]

Sve što smo ovdje donijeli o kleru popabirčeno je iz Valierove apostolske vizitacije iz g. 1579.

1603. Slijedi Priulijeva vizitacija. Vizitator Priuli je u Ninu susreo veći broj svećenika nego Valier i zabilježio im imena.

[136] Ibidem, fol. 17r.
[137] Ibidem, fol. 17v — 18v.
[138] Ibidem, fol. 11r.
[139] Ibidem, fol. 16v.
[140] Ibidem, fol. 16v.

U to je doba ninski biskup Blaž Mandevio zadarski građanin, ali rođen u Novigradu. Biskupom je postao pred dva mjeseca. Međutim Bianchi kaže da je imenovan na 26. kolovoza 1602. Možda je tada imenovan, ali je tek nakon 8 mjeseci preuzeo dužnost. Nastanio se je u biskupskom domu u Ninu, gdje je vizitator saslušao njega i ninsko svećenstvo.[141]

Njegov godišnji prihod od desetine i nekih zemalja iznosi 600—700 dukata. I on propovijeda svojim materinskim hrvatskim jezikom, o čemu ćemo još govoriti. I nekim kanonicima svoga kaptola je naredio neka propovijedaju hrvatski. Pošto u Ninu nije bilo nikakva arhiva, u svoju kuću je skupio razne dokumente i ostalo da ne propadne i odredio posebno mjesto na koje će se smjestiti arhiv.[142]

Dignitates:

1. Parenčić Ivan iz Nina, arhiđakon i vikar, posjeduje beneficije crkava sv. Duha, sv. Marka, sv. Margarite, Gospe od Snijega, sv. Jurja, sv. Mihovila u Vrsima, sv. Kuzme i Damjana u Novoselcima, Smaknuća sv. Ivana Krstitelja u Krnezi,
2. Jakometi Ivan, arhiprezbiter iz Nina,
3. Cortese Ante, odsutan u inostranstvu radi studija.

Kanonici:

1. Noskovič Julij, celebrira u crkvi sv, Križa,
2. Grubišić Grgo, celebrira u crkvi sv. Grgura,
3. Paganeus Miho,
4. Dragošić Mate,
5. Toljanović Andrija, ima beneficije Sv. Kate,
6. Šibenčanić Fabije,
7. Ćosić Petar,
8. Rosić (Rusić) Ivan, župnik u Posedarju,
9. Ljubišić Grgo, kapelan crkve sv. Mihovila,
10. Radetić Filip.

Svećenici:

1. Komulić Aleksandar iz Splita, opat benediktinske opatije sv. Ambroza; pisac, tiskane su mu neke knjige na hrvatskom jeziku,
2. Malinarić Jerolim iz Nina, rektor sv. Ivana Ev. Odsutan u Apuliji,
3. Perinus, »presbiter familiarius episcopi nonensis«,
4. Ratošević Petar, celebrira u katedrali. (Rutošević).

[141] Vat. bibl., Priuli, fol. 8v, 39v.
[142] Ibidem, fol. 34r, 41r, 39, 37r, 43v.

Klerici:

1. Kolerić Šime iz Nina,
2. Marić Ante iz Nina,
3. Tercikula Šime iz Nina,
4. Smoljić Miho iz Nina,
5. Belašić Mate iz Nina,
6. Baraković Petar iz Nina,
7. Stić Grgo iz Nina,
8. Stipinović Ivan,
9. Utković Grgo iz Nina,
10. Parenčić Frane iz Nina.[143]

Od 10 klerika vizitator je za devetoricu naveo da su iz Nina pa bi se po tome moglo zaključiti da je najveći dio ninskog klera bio baš iz toga grada, pa od 14 prezimena zastupljenih među navedenim klerom, a za koje nije naznačeno odakle su, sigurno je bar preko polovica bilo iz Nina. Prezimena klera i ostalih građana za koje je izričito rečeno da su iz Nina su ova:

Jakometi, arhiprezbiter,
Parenčić, arhiđakon,
Molinarić, kanonik,
Baraković, đakon,
Arguat, župnik Zatona,
Kolerić, klerik,
Marić, klerik,
Tercikula, klerik,
Smoljić, klerik,
Utković, klerik,
Belašić, klerik,
Stić, klerik,
Kasije, građanin,
Junika, primalja,[144]
Selertić, primalja,

XI. GRADSKE I IZVANGRADSKE BRATOVŠTINE

Crkvene bratovštine su u našim krajevima od 12. do 19 st. odigrale znatnu ulogu ne samo u vjerskom nego i u odgojnom, humanitarnom, ekonomskom pa i političkom pogledu. Da bi se jednog dana mogla dati zaokružena cjelina o dalmatinskim bratovštinama, potrebno je objaviti što više podataka o njima.[145] Stoga evo i ovaj skromni prilog iz veoma bijedne sredine Nina i njegova teritorija. U gradu je vizitator našao 6 bratovština, a u podređenim župama samo 3. Među njima najaktivnija, najurednije vođena i jedina koja je imala madrikulu s odobrenim pravilima bila je Presv. Sakramenta u ninskoj katedrali, za koju je vizitator naredio nek se priključi nekoj nadbratovštini u Rimu.

[143] Ibidem, fol. 11r — 15r.

[144] Ispitao je primalje (obstetrices) Elizabetu Junica i Ursu Selertić, za koje je ustanovio da su dovoljno sposobne (Vat. bibl., Priuli, fol. 10v).

[145] Grga Novak, Prošlost Dalmacije II, Zagreb 1944, str. 250; Vladislav Cvitanović, Bratovštine grada Zadra, Zadar, zbornik, Zagreb 1964, str. 457.

1. Bratovština Presv. Sakramenta u katedrali

Bianchi donosi da je u katedrali postojala bratovština Propetoga (SS. Crucifisso), a ovu i ne spominje.

1579. U Valierovoj vizitaciji nalazimo da bratovština Presv. Sakramenta ima pokretnine, vinograde i milostinju skupljenu od svojih članova, što se sve troši za vječno svjetlo pred euharistijom, za ukras oltara i za uzdržavanje vinograda. Računi nek se redovito prikazuju ordinariju.[146]

1603. Priuli o bratovštini Presv. Tijela u katedrali donosi da ima 120 članova. Ima svoju madrikulu s kapitulima (pravilima) i vodi se uredno. Pravila neka odobri biskup, a jer nije priključena nijednoj nadbratovštini, nek se pripoji nekoj u Rimu. Ima prihod 64 libre od milostinje, koji se troši za voštanice dijeljene braći. Svake godine se održava skupština, a suci se biraju svake druge godine. Oni su prikazali račune i to prihod od 62/4, a rashod od 55/14 libra. Ostaje 6 libri i 10 markula.[147]

2. Bratovština sv. Duha u crkvi sv. Duha u Ninu

Bianchi je ne spominje.

1579. Valier kaže da u crkvi sv. Duha postoji istoimena bratovština i da je zvono s te crkve vlasništvo bratovštine. Posjeduje malo zemlje i vinograda, ali je zbog rata i nestašice ljudi već nekoliko godina zapuštena. Obećali su da će obrađivati. Nek se bilježe prihodi i rashodi i godišnje prikažu biskupu.[148]

1603. Priuli kaže da ta bratovština ima 40 članova, ali nema nikakvih prihoda osim milostinje. Kapelanu koji nedjeljom i blagdanom celebrira daju 4 dukata godišnje.[149]

3. Bratovština sv. Ivana Krstitelja u Ninu

Prema Bianchiju u dominikanskoj crkvi sv. Ivana Krstitelja postojale su tri bratovštine: prva sv. Ivana Krstitelja, druga »della Carità« (Gospa od milosti, a treća sv. Ruzarija.[150]

1579. Valier kaže da bratovština sv. Ivana Krstitelja nema nikakvih prihoda i da se ne celebrira u toj crkvi jer je od Turaka ruinirana. Uprava nije pokazala račune, ali se bratovština ipak počinje oporavljati. Vodi se računa o milostinji i celebrira se u nekoj drugoj crkvi. Godišnje se ordinariju prikazuju računi s prihodima i rashodima.[151]

[146] Tajni vat. arhiv, Valier, fol. 10r.
[147] Vat. bibl., Priuli, fol. 10v.
[148] Tajni vat. arhiv, Valier, fol. 3v, 10r.
[149] Vat. bibl., Priuli, fol. 6v.
[150] Bianchi, Zara christiana, str. 262, 263.
[151] Tajni vat. arhiv, Valier, fol. 9v.

4. *Bratovština Gospe od milosti u Ninu*

Osim bratovštine sv. Ivana Krstitelja u istoimenoj crkvi postojala je i bratovština »della Carità« (= Od milosti).[152] Bianchi nam o njoj kaže samo to, a Valier niti riječi.

1603. Priuli kaže da je u crkvi sv. Ivana Krstitelja uz oltar sv. Marije od milosti postojala »societas s. Mariae Misericordiarum« s 50 članova, koja posjeduje neke zemlje. Redovito se održava godišnja skupština u prisutnosti ninskog vikara i obnavlja se uprava. Prioru Samostana sv. Ivana Padre Placidu daju 24 lire za mise koje izgovara u sve nedjelje i blagdane. Nemaju madrikule niti pravila. Neka se nabavi madrikula, a pravila nek odobri ordinarij. Bratovština ima svoja dva kaleža, koje je vizitator eksekrirao dok se ne očiste i poprave. U nekoj škrinji je vidio dva kamiza i paramente. Uprava je pokazala uredno vođene knjige. Naredio je nek se sastavi inventar i neka se brižljivo čuva.[153]

5. *Bratovština sv. Marije Magdalene u Ninu*

Bianchi kaže da je u crkvi sv. Mihovila u Ninu veoma korisna bratovština pod nazivom Liga, koja je imala zadatak držati daleko od ninskog teritorija hajduke (»malviventi«), koji su se iza prošlog rata ugnijezdili u obližnjim predjelima i često ugrožavali ninski teritorij. Imala je pravila potvrđena g. 1681. od generalnog providura Girolama Cornera.[154]

1603. Priuli kaže da u toj crkvi postoji bratovština sv. Marije Magdalene s oko 70 članova, koja ima 8 gonjala vinograda i 6 gonjala oranice, s godišnjim prihodom od 10 dukata uz obavezu mise u nedjelju i blagdane, i to u katedrali. Kapelan je ninski kanonik Grgo Ljubičić (Rubičić) s platom od 4 dukata godišnje. Bratovština ima 3 srebrna kaleža, ali vizitator je manjega eksekrirao. Vidio je neke indecentne paramente, kojima se kapelan ne služi, nego s onima u katedrali.[155]

Vjerojatno se je baš ova bratovština veoma razvila, pa je poslije djelovala pod imenom Liga.

6. *Bratovština sv. Mihovila u Ninu*

U crkvi sv. Mihovila u Ninu postojala je i druga bratovština pod imenom sv. Mihovila.

1579. Valier samo kaže da u toj crkvi postoji bratovština pod nazivom sv. Mihovila.[156]

[152] Bianchi, Zara christiana, str. 262, 263.
[153] Vat. bibl. Priuli, fol. 3v, 4r.
[154] Bianchi, Zara christiana, str. 263.
[155] Vat. bibl., Priuli, fol. 6v.
[156] Tajni vat. arhiv., Valier, fol. 10r.

7. *Bratovština sv. Duha u crkvi sv. Nikole u Zatonu*

U župskoj crkvi sv. Nikole u Zatonu postoji g. 1603. bratovština sv. Duha s 28 braće. Nema nikakvih prihoda osim milostinje sakupljene među vjernicima, kojom se izdržava crkva. Pošto nema pravila, vizitator je naredio nek se nabavi madrikula i neka pravila odobri biskup. Bratovština se uredno vodi i redovito se održavaju godišnje skupštine u prisutnosti župnika.[157]

8. *Bratovština Tijela Kristova u Novigradu*

Godine 1703. je Priuli vidio da u Novigradu nema nijedne bratovštine pa je naredio nek se u župskoj crkvi Porođenja Marijina u Novigradu osnuje bratovština Tijela Kristova (Tila Gospodinova) s madrikulom i pravilima odobrenim od ordinarija, i nek se ta bratovština pripoji jednoj od rimskih nadbratovština.[158]

9. *Bratovština sv. Vida u Privlaci*

U župskoj crkvi sv. Vida u Privlaci bila je g.. 1603. uredno vođena bratovština sv. Vida sa 20 braće, koja nije imala nikakvih prihoda, osim milostinje skupljene od braće, niti je imala madrikulu. Naredio je nek se pravila odnesu biskupu na odobrenje.[159]

10. *Bratovština sv. Ivana Krstitelja u Viru*

Godine 1603. je u župskoj crkvi sv. Ivana Krstitelja u Viru postojala istoimena bratovština, koja je imala 40 članova. Nije imala prihoda osim milostinje skupljene od braće, kojom nabavljaju sve potrebno za crkvu. Bratovštinski gastald se brine za sve. Redovito se održavaju godišnje skupštine, na kojima se između ostaloga bira nova uprava.[160]

XII. HRVATSKI JEZIK I GLAGOLJICA U NINSKOJ BISKUPIJI

Grad Nin

U gradu Ninu se veći dio crkvene liturgije obavljao na latinskom jeziku i to zato jer je to bila praksa u svim gradovima, pa i u onima koji su bili kao oaze posred glagoljskog područja. U Zadru se, npr. sve do nedavno smjela čitati misa isključivo na latinskom, a glagoljati jedino u crkvi otaca trećoredaca glagoljaša sv. Mihovila.

[157] Vat. bibl., Priuli, fol. 19v.
[158] Ibidem, fol. 21r.
[159] Ibidem, fol. 27r.
[160] Ibidem, fol. 29v.

Ali u Ninu se ipak propovijedalo na hrvatskom jeziku. Kad znademo da se g. 1603. u svim crkvama u Zadru pa i u katedrali redovito propovijedalo hrvatski, i to u sjedištu civilnih i vojnih vlasti za cijelu mletačku Dalmaciju i Albaniju,[161] onda to možemo pogotovo reći za grad Nin, tim više što se glavnina njegovih građana sastojala od tek nadošlih bjegunaca Hrvata. Ipak ćemo iz naših vizitacija donijeti nekoliko citata koji govore o propovijedanju u tome gradu.

O ninskom biskupu Petru Cedoliniju, koji je bio član zadarske plemićke obitelji sa sjedištem u Zadru, g. 1579. vizitator Valier je ovako napisao:

»In diebus solemnibus et etiam in aliis diebus infra annum cum ad cathedralem accedit sermonem habet ad populum linqua Illirica«.[162]

»Kada u svečanim zgodama drugih dana tokom godine posjećuje ninsku katedralu održava propovijedi na hrvatskom jeziku.«[163]

Za vrijeme Priulijeve vizitacije g. 1603. ninski biskup je bio Blaž Mandevio (1602—1624), a potekao je iz novigradske porodice. Bio je veoma vješt u glagoljici i vrstan poznavalac »ilirskog jezika, po magač pri spremanju tiskanja novog glagoljskog misala (1627). On je na Priulijevo pitanje odgovorio:

»Io ho cominciato a predicare linqua materna, et ho dato ordine ad alcuni del mio capitolo se apparechino fare il medesimo, come credo faranno scanbievolmente.«[164]

»Ja sam počeo propovijedati svojim materinskim (=hrvatskim) jezikom, a naredio sam nekima iz mog kaptola neka to isto čine, što se nadam da će izmjenično činiti«.

Biskup Mandevio je imenovan 1602. godine i preuzeo biskupiju tek pred dva mjeseca, pa nije mogao provjeriti da li su članovi kaptola proveli njegovu naredbu. Ali to ne znači da se prije tog vremena propovijedalo na talijanskom, nego, kako se može razumjeti iz vizitacije, oni do tada uopće nisu propovijedali. Redovitiji u propovijedanju bili su, naime, seoski župnici glagoljaši nego gradsko svećanstvo.

Da se u Ninu propovijedalo hrvatski, potvrđuje onih dana i ninski arhiđakon Ivan Parenčić, koji je na Priulijevo pitanje odgovorio:

[161] Amos-Rube Filipi, Hrvatski govorni jezik u Zadru prema dokumentu iz godine 1603, Zadar, zbornik, Zagreb 1964, str. 431—439.

[162] Riječ »Illiricus« u našim vizitacijama označava hrvatski jezik (»Comfesso al modo Illirico«, »Administro i Sacramenti all'Illirico«), hrvatske glagoljaše (»Curatus est Illiricus«, »Io sono Illirico«, »sacerdoti Illirici«) i napokon glagoljske liturgične knjige (»missale Illiricum«, »rituale Illiricum«, »in fine breviarij Illirici«).

[163] Tajni vatikanski arhiv, Valier, fol. 12r.

[164] Vatikanska biblioteka, Priuli, fol. 33v.

»In questo poco tempo si è veduto, che S. S. Rma ha tenuto sempre una vita modestissima et esemplare, celebrando la santa messa facendo sermoni in linqua Illirica per rispetto de quei popoli che non intendono«.[165]

»U ovo kratko vrijeme se je pokazalo da je Njegova Preuzvišenost provodila veoma skroman i izgledan život; služeći svetu misu propovijedao je na hrvatskom jeziku radi slušatelja koji ne razumiju.«

U Ninu je, kao što smo vidjeli u VI poglavlju, postojao školski učitelj, ninski primicer Šimun Utković, koji je g. 1579. bio nastavnik na tek osnovanoj nižoj gimnaziji s hrvatskim nastavnim jezikom. a i svećeničke kandidate glagoljaše spremao je također na našem jeziku. I g. 1603. postojao je u Ninu školski učitelj za klerike, a valjda i za nižu gimnaziju, koji je studirao u Rimu, gdje je bio gojenac hrvatskog zavoda »allunno del Collegio Illirico di Roma«.

Prema tome Nin je za vrijeme naših vizitacija, a to je u doba mletačke dominacije, bio eminentno hrvatski grad, i to hrvatstvo nije ni najmanje bilo zasjenjeno latinskom službom božjom, kao ni u ostalim hrvatskim gradovima.

Seoske župe

Sve seoske župe ninske biskupije kao i zadarske nadbiskupije odvajkada su bili isključivo glagoljske. To potvrđuje i Valier, koji je g. 1579. za svećenike zadarskih otoka zabilježio: »Svi svećenici tih otoka ni najmanje ne poznaju latinski jezik, ali zato nisu neznalice u poznavanju kršćanskog nauka. Oni imaju na hrvatskom jeziku a sa glagoljskim pismenima tiskane brevijare, misale, »Manipulos curatorum, Quaresimale i druge slične knjige«.[166] Zaboravio je navesti glagoljske rituale, koje je imala gotovo svaka župa. Priuli je, međutim, g. 1603. kod mnogih župnika zadarskog područja našao i glagoljsku knjigu Životi svetaca (»Vitae Sanctorum«).[167]

Za ninske seoske župnike glagoljaše nalazimo sličnu potvrdu i to u Priulijevoj vizitaciji. On je g. 1603. za njih zabilježio:

»Parochi sacramenta ritu Romano administrant. Utuntur Breviario et Missale Illirico idiomate et caracteribus conscriptis secundum sanctum Romanum ritum.«[168]

»Župnici dijele sakramente u rimskom obredu. Služe brevijarom i misalom napisanim hrvatskim jezikom i (glagoljskim) pismenima po svetom Rimskom obredu.«

[165] Ibidem, fol. 33v.
[166] Tajni vat. arhiv, Valier, Zadarska nadbiskupija, fol. 70v.
[167] Amos-Rube Filipi, Popovi glagoljaši na visini svog poziva, Vjesnik Zadarske nadbiskupije, Zadar 1964, br. 7, str. 141, 142.
[168] Vat. bibl., Priuli, fol. 14r.

U poglavlju VIII vidjeli smo koje liturgijske knjige su vizitatori vidjeli u Ninu, a ovdje ćemo iznijeti koje je Priuli našao u glagoljskim župama ninskog teritorija.

U 6 župa ninske biskupije Priuli je vidio 7 glagoljskih misala, i to 2 u Zatonu, i po jednoga u Viru, Privlaci, Vrsima, Ražancu i Novigradu, ali je našao i tri latinska misala i to u Novigradu, Posedarju i Viru. Međutim, i te su župe bile potpuno glagoljske, a u Novigradu se lat. misal našao u tvrđavskoj kapeli sv. Barbare, koju je izravno izdržavao mletački dužd. U Posedarju se našao lat. misal, jer je župu preuzeo ninski kanonik Ivan Rosić, koji je redovito u Ninu latinao, pa mu se nije dalo prelaziti na glagoljicu, a i u Viru je latinski misal sekundarna značenja, jer Priuli i za tu župu izričito kaže da se u njoj obredi vrše »all'Illirico«.

U spomenutim župama našao je i 5 glagoljskih rituala i 4 glagoljska brevijara (Zaton, Vrsi, Novigrad), a latinski ritual samo u Posedarju, kojim se služio spomenuti ninski kanonik. Glagoljski ritual se u Zatonu, Viru i Privlaci nalazio pri kraju glagoljskog brevijara, a u Novigradu pri kraju brevijara i pri kraju misala. Ritual je valjda bio uklopljen kao prilog spomenutim latinskim knjigama. Istu pojavu je Priuli zabilježio i u tolikim župama zadarskih otoka.

Jedini primjerak glagoljskog Dušobrižničkog priručnika »Manipulus curatorum« vidio je u Ražancu.

Prema naredbi Tridentinskog sabora i župnici glagoljaši su morali uvesti pisanje matičnih knjiga, što su postepeno i uvađali, a svi koji su ih vodili pisali su ih glagoljicom. U zadarskoj nadbiskupiji je Valier g. 1579., a to je 15 godina iza Tridentinskog sabora, našao matične knjige u Zadru, Tkonu, Nevidanima, Ižu, Olibu, Silbi i Pagu. U ninskoj biskupiji je Priuli g. 1603. našao glagoljske matice krštenih i vjenčanih u Zatonu, Privlaci i Vrsima, a u Ninu valjda na talijanskom. Postojale su i u Novigradu, ali su ih župniku Jurju Barakoviću odnijeli Turci i neki Morlaci. To znači da ih je našao proporcionalno veći broj nego u zadarskoj nadbiskupiji. Za Zaton, Privlaku i Vrsi Priuli je naredio nek se pri kraju matice krštenih unašaju i imena umrlih, a pri kraju vjenčanih imena krizmanih. Za Ražanac, Posedarje i Novigrad, gdje nije bilo nikakvih matica, naredio je nek se nabave 2 knjige, jedna za krštene i umrle, a druga za vjenčane i krizmane, a u Viru, nek se nabavi samo jedna knjiga u koju će se upisivati kršteni, vjenčani, umrli i krizmani. Župniku u Vrsima je dao formu po kojoj će pravilno upisivati krštenja i vjenčanja. Priuli je naredio nek se glagoljske matične knjige krštenih, vjenčanih i umrlih iz svih podređenih župa svake godine dostavljaju ordinarijatu u Nin, gdje će biti smještene u biskupski arhiv, da na taj način budu sigurnije.

Župnici su glagoljicom vodili i bratovštinske madrikule, tj. knjige u kojima su bila pravila, popis članova, zaključci, prihodi i rashodi bratovštine. U ninskim župama Priuli je zabilježio 3 bratovštine i to u Viru, Privlaci i Zatonu, a ni jedna nije imala madrikulu. Za sve

je naglasio da se vode uredno. Naredio je nek se u Novigradu osnuje bratovština Tijela Kristova i nek se za sve 4 nabave madrikule, a pravila odnesu biskupu na odobrenje. Možemo vjerovati da su madrikule naknadno nabavljene i da su bile pisane glagoljicom.

Zbog vječne opasnosti na nemirnoj turskoj granici, Priuli je naredio nek se za knjige i ostali crkveni pribor nabavi ormar s ključem, i neka se smjesti na najsigurnije mjesto.

Premda su se ninske župe nalazile u izuzetno teškim prilikama, ipak moramo priznati da su u njima vizitatori vidjeli lijep broj glagoljskih liturgijskih i drugih knjiga kao i rukopisnih kodeksa.

XIII. GLAGOLJAČKA ŠKOLA U NINU

Priuliju je g. 1603. nekoliko crkvenih osoba izjavilo da u Ninu nema sjemeništa zbog siromaštva grada i crkve. Istina je da nije bilo takva koji bi mogao odgovarati odredbama Tridentinskog sabora i mogao se nazivati sjemenište, ali je ipak postojala škola u kojoj su se svećenički kandidati spremali da iza naukovanja preuzmu ninske glagoljske župe.

U Ninu je, kako smo vidjeli, tada bilo 10 svećeničkih kandidata (klerika), koje je poučavao i spremao učitelj, koji je svršio škole u Rimu i bio gojenac tamošnjeg hrvatskog zavoda. Ninski biskup Blaž Mandevio (inače glagoljaš) je naime g. 1603., na Priulijev upit da li u Ninu postoji sjemenište odgovorio:

»qua non è Seminario per la miseria et povertà della Città et anco per difetto di persone. Vi è però un Maestro deputato per insegnare alli Clerici, qual è salariato parte dell'entrate, per quanto posso sapere, della fabrica, et parte della porzione che tocca alli poveri, et è un canonico che insegna alluno del Collegio Illirico di Roma ... Questo canonico et Maestro da scuola è di bonissimi costumi et assai sufficiente à questo carico d'insegnare«.[169]

»Ovdje nema sjemeništa zbog bijede i siromaštva grada kao i zbog nestašice personala, ali tu je jedan učitelj određen da uči klerike, a u koliko se sjećam, djelomično ga plaća crkovinarstvo, a djelomično od onog dijela koji je određen za siromahe. Taj koji poučava je kanonik i gojenac hrvatskog zavoda u Rimu. Veoma dobrog je ponašanja i dovoljno je spreman za poziv učitelja.«

Slično je na Priulijev upit odgovorio i arhiđakon ninske katedrale Ivan Parenčić:

[169] Vat. bibl., Priuli, fol. 40v.

»no, che non vi è Seminario de Chierici, per povertà della Città, et vi è un Maestro de schola, qual è prete, e nostro Concanonico et alunno del Collegio Illirico, il quale è di bonissima vita«.[170]

»ne, ovdje zbog velike bijede grada i crkve nema kleričkog sjemeništa, ali tu je školski učitelj, koji je svećenik, naš kanonik i gojenac hrvatskog zavoda, koji je veoma dobra vladanja.«

Ove Priulijeve bilješke govore mnogo i nije im potreban nikakav komentar, ali mi ćemo poći malo dalje pa ćemo ustvrditi da je nastavni jezik u toj školi bio hrvatski i da su se pri tom služili glagoljskim pismenima, na što nas nukaju ove činjenice:

a. Grad Nin iz kojega je poteklo 9, a možda i 10 ninskih klerika, sastojao se isključivo od hrvatskog građanstva, pa je prema tome materinski jezik tih klerika bio hrvatski.

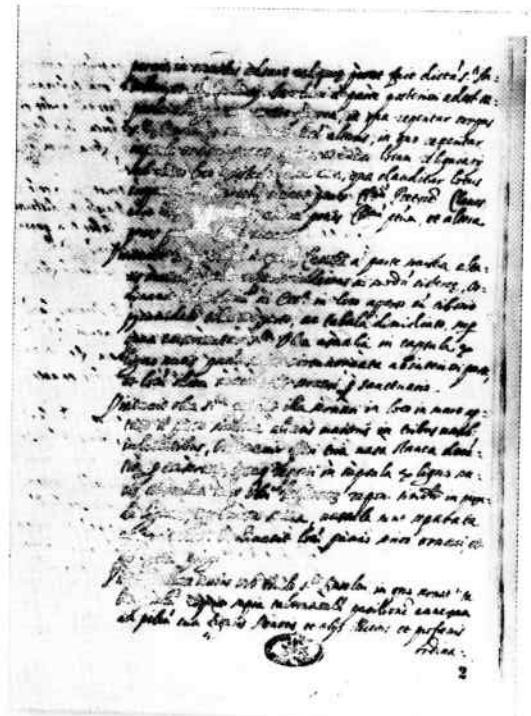
b. Klerici su bili određeni da služe u gradu Ninu sa hrvatskim življem, a u prvom redu da preuzmu vodstvo hrvatskih i glagoljskih seoskih župa, pa im u tom poslu talijanski jezik nije uopće bio potreban, kao što nije potreban ni don Šimi Berečiću iz Zadra, koji je kao župnik Dračevca (Malpage) s vizitatorom Priulijem razgovarao pomoću interpreta.[171] Zadranin, pa nije poznavao talijanski jezik!

c. Učitelj desetorice ninskih klerika bio je na studijama u Rimu i to kao gojenac tamošnjeg »ilirskog« a to znači hrvatskog glagoljačkog zavoda, pa je prema tome i on bio Hrvat glagoljaš.

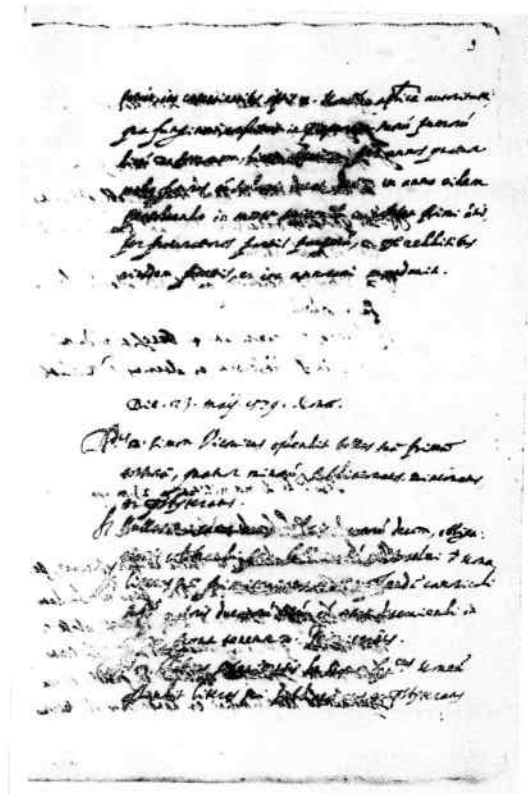
Možemo dozvoliti mogućnost da je možda u toj školi među ostalim nastavnim predmetima bio i latinski jezik, da bi budući svećenici mogli, ako budu na službi u Ninu, obavljati obrede na lat. jeziku, ali u svakom slučaju nastavni jezik je mogao biti samo i jedino hrvatski, pa je prema tome to bila škola koju možemo s pravom nazvati »Glagoljačka škola«. To je prva škola na hrvatskom jeziku u Ninu za koju do danas znademo.

Ninski primicer Ante Cortese je g. 1603. bio odsutan »per ragione di studio«, a uz dozvolu papinskog nuncija u Veneciji.[172] Možda je i on studirao u Rimu. Vjerojatno je tamo učio i ninski primicer Šimun Utković, kojega je g. 1579. na prijedlog građana Valier imenovao za učitelja na tek osnovanoj nižoj gimnaziji, a i Grgo Utković kojega smo g. 1603. vidjeli među 10 ninskih klerika, a kojega iza toga susrećemo kao učitelja i uzgojitelja u zadarskoj gradskoj školi. I u Zadru je g. 1603. bio veći broj svećenika koji su bili gojenci »del Collegio Illirico« i za koje se je u zadarskoj katedrali svake nedjelje poslije podne održavala malena propovijed na hrvatskom jeziku, »un sermoncino nella linqua illirica«.[173]

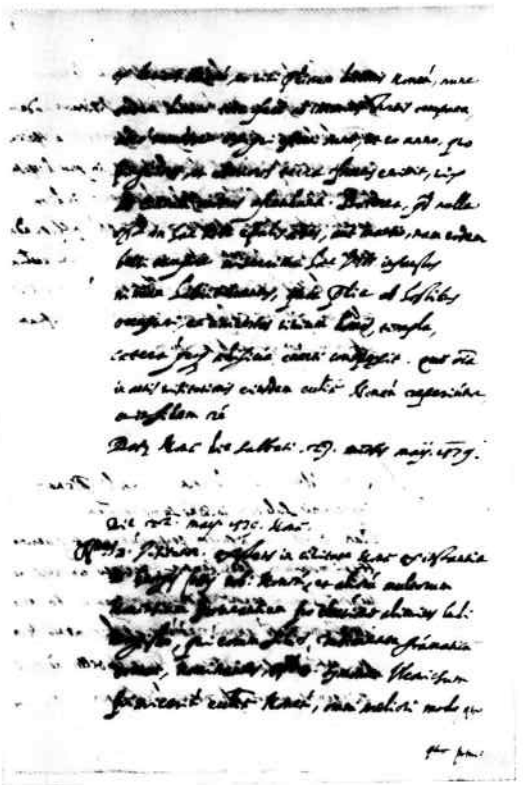
[170] Ibidem fol. 35r.
[171] Filipi, Hrvatski govorni jezik u Zadru, Zbornik Zadar, str. 435.
[172] Vat. bibl., Priuli, fol. 40r.
[173] Filipi, Hrvatski govorni jezik, str. 435.

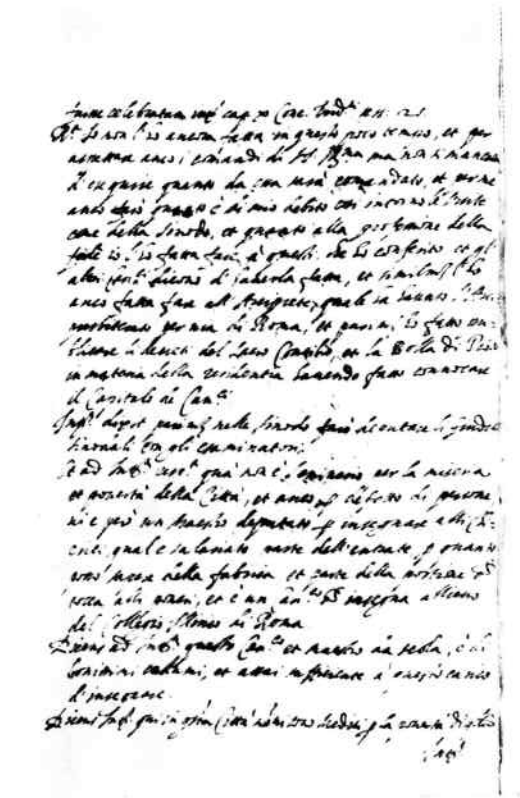
Priuli 1603. god. govori o položaju ninskog baptisterija (redak 10—16)

Stranica prvog dijela Valierova dekreta o osnivanju »gramaticae« (= niže gimnazije) 1579. god. u Ninu (redak 14—20)

Stranica drugog dijela Valierova dekreta o osnutku »gramaticae« (= niže gimnazije) 1579. god. u Ninu (redak 1—7)

Stranica isprave iz g. 1603. o učitelju klerika u Ninu, koji je bio »alunno del Collegio Illirico di Roma« (redak 16—25)

Budimo sigurni da se je prije uništenja grada mnogo veći broj Ninjana školovao u prekomorskim gradovima i da je Nin tada bio na dosta visokom kulturnom nivou.

Usporedimo malko ninske glagoljaše s onima u zadarskoj nadbiskupiji. Gradska, a osobito zadarska inteligencija je popove glagoljaše ozloglasila prikazujući ih neznalicama, koji znaju čitati samo iz svoga misala. Međutim je dokazano da su npr. svećenici glagoljaši zadarskih otoka, a tako i ostalih područja, premda kako smo već vidjeli nisu poznavali latinski, ipak intelektualno bili na razini svećenika, evropskih naroda, pa donekle i njihovih kolega u gradovima, a moralno su ih nadmašivali.[174]

U Zadru je g. 1603. za klerike latinaše postojala škola s jednim učiteljem, koji je klerike poučavao u gramatici,[175] a g. 1579. je u Silbi, kako kaže naš Valier, postojala slična škola u kojoj je župnik glagoljaš don Mate Lučenić poučavao 13 klerika glagoljaša u gramatici i u crkvenoj službi. U Božavi je g. 1603. tamošnji kapelan spremao 7 klerika. I u nekim drugim župama su se klerici učili kod svojih župnika.[176] To su bile prve glagoljaške škole za koje, u koliko mi je poznato, do danas znademo.

Svećenike glagoljaše zadarske nadbiskupije školovane na selu Priuli je g. 1603. pomljivo ispitao i ustanovio da imaju dovoljno znanja za vršenje svoje službe, ali su ih u tome nadmašivali ninski glagoljaši, koji su se školovali u gradu Ninu i imali za učitelje visoko kvalificirane učitelje, koji su bili na studijama u Rimu, pa se stoga nije čuditi da je baš iz te malene sredine od samih 7 župnika glagoljaša ninskog teritorija potekao naš pjesnik Juraj Baraković, kojega je Priuli pri svojoj vizitaciji g. 1603. našao kao župnika glagoljaške župe Novigrada pod Velebitom. Ninski učitelji su, naime, svojim učenicima klericima davali širu opću naobrazbu nego župnicima glagoljašima zadarske nadbiskupije.

[174] Filipi, Popovi glagoljaši na visini svog poziva, str. 140—144.
[175] Filipi, sp. dj., str. 141.

NIN'S CHURCHES IN DOCUMENTS FROM 1579 AND 1603

Summary

On the ground of two apostolic visitations the arthor shows in what condition papal delegates, Augustin Valier in 1579 and Michiel Priuli in 1603, had found the town of Nin, its churches and the churches of its diocese. He likewise presents what he visitators had noted in respect of church institutions, i. e. the bishop's home, brotherhoods, hospital, Nin's clergy, archives and books, Croatian language and Glagolitic script, as well as in regard to the establishment of a kind of lower secondary school at Nin.

In order to guess in advance the nature of the town to be discussed, the author contributes on the basis of visitation data the circumstances in which the town and diocese of Nin were living after the disastrous demolition and arson of 1570. The town was reduced to ashes, where shepherds and agricultural workers took refuge fleeing the Turks. There were only three real houses, the rest only thatched huts. Almost the entirety of the tow's population were agriculturalists. In 1579 Nin had 700 inhabitants, and together with all its parishes the number was 1200. Priuli had noted after 24 years for the whole diocese 1230 inhabitants.

After which the author discusses 38 churches that were situated in the town, in the neighbouring fields and in the parishes outside the town. They were in the main small field chapels with which were connected various benefices and obligations.

In the town itself the visitators found 11 churches, all of which had remained without their roofs in the 1570 war, while against the fire only the vaulted ceiling of the small church of St. Cross, the ceilings of three chapels or apside in three Nin churches (St. Ambrose, St. Ivan Krst. St. Mihovil) and maybe the baptistery proved resistant. After the war repairs were done on the Cathedral and the Church of St. Ivan the Evangelist. Out of the 11 existing churches eight remained without their roofs in 1579. The visitator Priuli noted accurately the site of the once celebrated Baptistery of Višeslav for which archaeologists have been loking for the last 60 years. The author also mentions many other details about these municipal churches, which serve usefully during investigations of the town of Nin.

The visitators made an inspection also of 17 field churches all of which were innocent of roofs, usually without their doors, while 6 of them had no walls at all, so that the visitator ordered stone crosses to be placed on such sites so that everybody might see

where there was a church once. Along with all these small churches the author mentions the benefices, their values and recipients as well as many other data.

The diocese of Nin was composed of 7 parishes lyng outside the town, which were situated in three different States: 3 under Venetian rule, one under the rule of the Archduke, and 3 churches under the Turks. Vir wad 130 inhabitants, Privlaka 200, Zaton and Zlošane 120 between them, Vrsi 100, Ražanac 150, Posedarje 100, Novigrad 400, and Poljica, which the author did not place among the parishes, 60 people in all. The people suffered and were disappearing, to be replaced by others from the territory under Turkish sway. Thus, for example, in 1603 Priuli noted that the inhabitants of Zaton and Zlošani had immigrated from Morlakija, to Vrsi 4 years before, to Ražanac 6 years before, and to Poljice a year before. In 1579 war demolished also the churches at Vrsi, Poljice and Posedarje, while the roof of St. Nikola at Zaton resisted fire because it was in the form of a vault. The church at Ražanac was covered with straw. Ruined were all churches of the Nin parishes situated outside the town, with the exception of Novigrad and Vir.

Through the intervention of the citizens Valier ordered the demolished biskop's home to be renovated and a hower secondary school established, which regrettably existed for a very short time. The only Nin hospital of St. Lazar did not work, and it was under the patronage of the municipal rector. The building was usurped. The town lacked an archive, so that documents were kept in boxes. In 1603 Nin's bishop ordered a special room to serve as the archive. In the town the official language was Croatian, while holy Mass was celebrated in Latin. All the outer parishes with the exception of Novigrad were exclusively glagolitic, and in Posedarje was discovered a Latin Missal, because a Nin canon was its rector. Nin had a bishop of its own, 3 dignitaries, 10 canons and a few priests, although most of them had fled during the war to Zadar, Korčula, Rab, Istria, Padua, Rome, Appulia etc., while the bishop of the time had resided for 130 years at Zadar. The town of Nin 6 brotherhoods, in the external churches 4, and in the 17 field chapels not a single one.